

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXVI 1996 VOLYM 183
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

Årsböcker i svensk
undervisningshistoria
under 75 år

Innehåll

Förord	3
<i>Gunnar Richardson: ÅSU-seriens tillkomst</i>	4
<i>Stig G Nordström: ÅSU-serien under 75 år – ämnesprofil, finansiering och produktionsformer</i>	12
<i>Sixten Marklund: Pedagogiska och skolpolitiska reformer</i>	18
<i>Åke Isling: Pedagogiska förgrundsprofiler</i>	24
<i>Alf Uddholm: Läroverksmonografier</i>	30
<i>Marie Nordström: Flickskolemonografier</i>	34
<i>Åke Isling: Bilder från folkskolan</i>	42
<i>Elisabet Hammar: Privatskolor och hemundervisning</i>	48
<i>Elisabet Hammar: Ämnesundervisning</i>	53
<i>Olle Österling: Lärarutbildningen i belysning av ÅSU-serien</i>	56
<i>Sven-Åke Selander: Skola och kyrka</i>	66
<i>Bengt Thelin: Efterkrigstidens skolreformer i lärares och skolledares ögon</i>	70
<i>Förteckning över utgivna årsböcker</i>	76

ÅSU – 75 år och 180 skrifter

Den serie årsböcker, som Föreningen för svensk undervisningshistoria (FSUH) under årens lopp publicerat, utgör ett så dominerande inslag i föreningens verksamhet, att den nära nog framstår som en egen institution. Det är därför motiverat att till det 75-årsjubileum som föreningen firade 1995 – med ett symposium, en fortbildningsdag och en festmiddag – foga ett ÅSU-seriens eget jubileum.

Detta ger vi formen av en återblick på den bokutgivning som skett alltsedan 1921. Vi vill därmed nå ett dubbelt syfte: dels att erinra om den insats för att främja kunskapen om svensk skola som gjorts under de 75 åren, dels att underlätta utnyttjandet av ÅSU-serien som den forskningsresurs som den utgör. Vi är glada över att många av föreningens egna stöttepelare och medhjälpare velat bidra till denna skrift. Vi framför till dem alla ett hjärtligt tack.

Den omfattande utgivningen – framför allt under senare år – skulle inte ha varit möjlig utan ekonomiskt stöd från utomstående. Vi vill i detta sammanhang uttrycka vår stora tacksamhet för de tryckningsbidrag som vi erhållit. Utan att glömma någon enda bidragsgivare nämner vi de trognaste:

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
Magn Bergvalls stiftelse
Skolverket
Stiftelsen för förvaltning av SAF:s tillgångar.

Vi vill också tacka alla de författare som under årens lopp medverkat och därmed bidragit till att föra vidare den del av det svenska kulturarvet som vår skola utgör.

Skara och Uppsala i mars 1996
Gunnar Richardson *Stig G Nordström*
Ordförande Årsboksredaktör

Gunnar Richardson:

ÅSU-seriens tillkomst

Det är svårt att tänka sig en förenings tillkomst i lika hög grad förknippad med en enda person som vad fallet är med *Föreningen för svensk undervisningshistoria* (FSUH). Den personen är *B. Rudolf Hall*.

Det är också svårt att tänka sig en serie skrifter i högre grad förknippad med en förening än vad som gäller för *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* (ÅSU).

Detta innebär att föreningen, skriftserien och B. Rudolf Hall bildar en enhet. När vi nu vill uppmärksamma ÅSU-seriens 75-åriga tillvaro är det därför naturligt att också nämna något om grundaren av föreningen och om föreningens tillkomst.

En vidareutbildad folkskollärare

Bror Rudolf Hall föddes i ett folkskollärarehem i Hall på Gotland den 14 november 1876. Han gick i sin fars fotspår och avlade folkskollärarexamen i Uppsala 1899. Detta blev startpunkten för en drygt tioårig period med lärartjänstgöring (i Helsingborg, Kalmar och Stockholm), självstudier till studentexamen (1904) och därefter studier vid universitetet i Uppsala (FK och FL) och med disputation i Lund 1911 – på avhandlingen *Johannes Rudbeckius. En historisk-pedagogisk studie* – som avslutning på en studiekarriär, som vid denna tid inte var så alldeles vanlig.

Efter avslutade studier följde några år som adjunkt vid folkskoleseminarierna i Göteborg, Luleå och Uppsala. Vi noterar att den drygt 40-åriga ungarlen år 1917 gifte sig med en ett par år äldre finlandssvenska – Karin Lindebäck – och att han 1919 blev lektor i modersmålet samt psykologi och pedagogik vid

folkskoleseminariet i Uppsala. Två år senare tillträdde han ett lektorat i psykologi och pedagogik vid folkskoleseminariet i Lund, en befattning som han formellt upprätthöll till sin pensionering 1941, dock som tjänstledig från 1928. Han avled i Stockholm 1950.

På väg mot den stora insatsen

Om man tar del av den bibliografi över B. Rudolf Halls tryckta skrifter – publicerad i den festskrift som tillägnades honom 1946 – inser man genast att flitens lampa måste ha lyst nära nog ständigt i den unge lärarens arbetsrum. Författandet började 1900 med en tidningsartikel om skolbad – under pseudonym – och fortsatte på samma sätt ytterligare något år. Först 1908 framträdde han under eget namn med en artikel i Svenska Dagbladet under rubriken *En lärarhögskola i Stockholm*.

Efter den närmare 500 sidor starka avhandlingen 1911 följde ett omfattande författarskap med inriktning på pedagogik-historiska frågor. Redan samma år kom vad som skulle komma att bli en klassiker med många upplagor under flera decennier: N. Bang – B. Hall, *Uppfostrans och skolans historia*. Så kom följande år det som blev Halls verkliga specialitet: *Valda aktstycken till svenska undervisningsväsendets historia*.

Halls produktion under 1910-talet var helt inriktad på skola och undervisning men gällde inte endast de historiska problemen. Den var mångsidig både vad avser innehåll – bl.a. också psykologiska skrifter – och form. Utöver böcker och uppsatser upptar hans bibliografi en rad recensioner och en hel del översättningar.

Räddningsaktion och skolarkiv

När Rudolf Hall år 1919 påbörjade sin stora insats som samlare, bevarare och utgivare av skolhistoriska arkivalier hade han bakom sig egna erfarenheter som forskare med utnyttjande av gammalt källmaterial. Den historiska forskningen hade vidare – inte minst genom den weibullska skolan med stark inriktning på källkritik – betonat forskningens beroende av tillgången på ett gott källmaterial. Det kan också noteras att hanteringen av

arkivhandlingar inom den statliga sektorn år 1900 reglerats i en särskild arkivförordning. I denna fanns bestämmelser om hur arkiven skulle vårdas och förvaras på betryggande sätt, hur handlingarna skulle ordnas och förtecknas och hållas tillgängliga för bl.a. forskare.

Det är i detta dubbla perspektiv man får se Halls initiativ. Det började med en framställning till Konungen den 28 januari 1919. Han framhöll att man i de insatser för utforskandet av svensk kulturhistoria som gjorts på senare tid hade glömt bort ett viktigt område. Man hade – med undantag för läroverken – i stort sett inte gjort något alls för att ”rädda, utforska och bekantgöra de manuskript, de böcker och den materiel” som härrörde från gångna tiders uppfostran och skolundervisning i vårt land: ”Flickskolans samt folk- och småskoleseminariernas öden och acta äro i stort sett okända, folkskolans urkunder och materiell ligga bokstavligen för fåfot. De äldre personer, som voro med i banbrytningens mödor tillåtas dö utan att hava låtit uppteckna sina skolminnen”.

Den angelägnaste uppgiften var enligt Hall att med det snaraste rädda arkivalier undan den förödelse som pågick. Det skulle kunna ske genom att man inom t.ex. Skolöverstyrelsen anställde en skolarkivarie med uppgift att samla och katalogisera material rörande undervisningsväsendet. En sådan verksamhet skulle också kunna vara av praktisk nytta. När ”i dag” har övergått till att bli ”i går” eller ”i fjol” eller ”för några årtionden sedan” har det aktuella blivit historia och då kan nutidens pedagogiska och vetenskapliga uppslag, beslut och arbetsresultat ligga öppna för eftervärld och forskning som en uppslagen bok.

Framställningen mynnade ut i förslag om åtgärder för att samla och skydda äldre undervisningshistoriska arkivhandlingar. Bland de konkreta åtgärder som skulle kunna vidtas nämndes dessa:

att ”genom landsarkiven eller helst genom ett speciellt skolarkiv i huvudstaden befordra dessa actas tillgänglighet för och rationella begagnande av forskningen”,

att ”genom ett sådant skolarkiv - - - eftersöka, tillvarataga, katalogisera och systematiskt ordna allt av vikt i form av manuskript, böcker eller tidskrifts- och tidningsuppsatser finnes avfattat

rörande äldre nutida eller önskvärd uppfostran, undervisning och lärdom i Sverige”,
att ”genom detta skolarkiv, ett centralmuseum eller annan institution ej mindre rädda och avbilda övriga skolminnesmärken medelst efterforskningar, uppbevarande, fotografier och kopior än även sprida kunskap om och intresse för svensk undervisnings- och lärdomshistoria medelst föreläsningar och en årsskrift eller tidskrift.”

Opinionsbildning på bred front

Även om frågan om de aktualiserade arkivinsatserna förts upp på regeringens bord fann inte Hall anledning att passivt avvakta resultatet. Han gick vidare för att väcka intresse för frågan och för att skapa opinion. Han skrev tidningsartiklar och gjorde upprop i pressen och rönt därvid gensvar som kom honom att gå vidare. Ett gynnsamt tillfälle yppade sig vid en akademisk sommarkurs i Uppsala i juli 1919, då han utnyttjade tillfället att i sitt inledningsanförande propagera för sina idéer.

Vid ingången till den hörsal i universitetsbyggnaden där frågan om skolhistoriska studier skulle dryftas hade han satt upp ett anslag med rubriken *Vak upp du som sover!* med uppmaning till gemensamma insatser. I sin föreläsning skildrade han hur den ansvarslösa skövlingen av ovärderliga kulturdokument fortgått ohämmat, hur handlingar hamnat på avskrädeshögar eller fått förstöras i fuktiga källare eller ätits upp av råttor eller kanske sålts säckvis till handlande och apotekare för att göras till strutar. ”Det är ganska dyrfödda råttor och ganska ansvarslös slöhet, som den svenska folkskolans lokala myndigheter hållit sig med”, förklarade han.

Att lyssna till de vises röster

Varför var det då så viktigt att studera den svenska uppfostrans historia? Rud. Hall pekade framför allt på tre skäl:

1. Den praktiska nyttan i uppfostringsarbetet. Han hänvisade därvid till de tagnerska orden om att den som inte själv kan plöja ”de djupa vågor” han må lyssna till ”de vises röster”: ”Ingenting kan så som uttalanden av uppfostringskonstens stormän elda oss

för uppfostrans heliga sak; ingen kan så som de vara en flammande lag och en daglig handledning för alla slags uppfostrare och undervisare. Våra stora föregångares skrifter ha därför en särskilt betydelsefull uppgift i barnens och föräldraskolans århundrande.”

2. Det andra skälet gällde möjligheten att skapa större respekt för skolarbetet. Det kan åstadkommas genom att vi själva respekterar vår skola och dess historia, menade han: ”Skolans historia bör komma i dagen och ådagalägga, vad allt skolan uträttat, vad kortsynt och segt motstånd den mäktat övervinna, hur innerligt förenad den varit och är med folkets eget liv, lycka och självbestämmanderätt, vad kärlek den tagit och givit.”

3. Som ett viktigt motiv för studiet av skolans historia framstod för Hall uppfattningen att den utgjorde ”en integrerande del av våra förfäders och vårt folks historia, av svensk religiositet, idealitets, fosterlandskärleks och fattigdoms historia.” Det kunde samtidigt vara ett sätt att visa tacksamhet gentemot våra förfäder för deras insatser i det förgångna.

En viktig etapp

Rudolf Halls föredrag mynnade ut i förslag till praktiska insatser och i ett uttalande av sommarkursens deltagare. Han vände sig till styrelserna för Sveriges allmänna folkskollärareförening och Folkskolans vänner med uppmaning att aktivt medverka i arbetet med att ta tillvara, samla in och bearbeta skoldokument och att uppteckna äldre personers elev- och lärarminnen.

Förslaget till resolution antogs enhälligt och kom senare att tillställas ecklesiastikministern och pressen. Det hade denna lydelse:

Deltagare i 1919 års akademiska sommarkurser i Uppsala önska betona nödvändigheten och plikten att befintligt material till svenska undervisningens historia uppsökes, tillvaratages och skyddas samt på rationellt sätt ställes till forskningens förfogande. Detta synes helst böra ske under inspektion och medverkan av bl.a. en speciell skolarkivarie och skolmuseiföreståndare, som utgör en samlingspunkt och hävstång för ett sådant skyddsarbete och för urkunders bearbetning. Med hjälp av en sådan sakkunnigt

ledd verksamhet skall så efter hand en vetenskapligt tillfredsställande, i populär form avfattad undervisningshistoria kunna utarbetas.

Detta var om inte det avgörande steget på vägen mot en samlad och kollektiv insats men det var en viktig etapp. Med känslan av stöd i ryggen kunde Hall gå vidare i sitt opinionsbildande arbete. På hösten samma år gick han i en artikel i Svenska Dagbladet – *Kulturdokument på komposthögarna* – till storms mot de barbarer som gått skövlande fram och prisade samtidigt de räddningsaktioner som gjorts på senare tid.

”En sådan förening borde alla tillhöra”

Efter de förberedelser som här skildrats var det så dags att sommaren 1920 bilda *Föreningen för svensk undervisningshistoria*. Vår kunskap om såväl föreningens bildande som dess första historia är dessvärre mycket bristfällig. Och så kommer det också att förbli. Det är något av en ödets ironi att alla de dokument som skulle kunna ge oss den kunskapen har försvunnit, troligen i samband med att en mängd skolarkivalier, som Rudolf Hall samlat in, under olyckliga omständigheter gick till spillo på 1940-talet.

De tillförlitligaste uppgifter om föreningens bildande synes vara en notis i *Svensk Läraretidning* i juli 1920. Under rubriken *Sällskapet för studiet av svensk undervisningshistoria* berättas helt kort att detta sällskap bildats, att en interimsstyrelse valts samt att ett uttalande antagits. Den valda interimsstyrelsen fick denna sammansättning:

lektor B. Rud. Hall
dr Lagerstedt
komminister C. Edquist
författarinnan Anna Lund-Eriksson
överläraren C. Lidman

Det antagna uttalandet – ett slags programförklaring – hade denna lydelse:

Deltagare i sommarkurserna 1920 hava vid möte 5 juli beslutat rikta en vördsam vädjan till myndigheter, institutioner, skolmän, donatorer och övriga svenskar att verksamt bidra till att Sveriges

undervisningshistoriska urkunder och övriga minnesmärken bliva i långt högre grad än hittills tillvaratagna, förtecknade, utforskade och bekantgjorda. Sveriges undervisningshistoria utgör nämligen ett synnerligen givande och värdefullt studieområde och har likväl lämnats allt för obeaktat och obearbetat. Nämda dag har därför bildats ett sällskap för studiet av Sveriges undervisningshistoria i syfte att befördra kännedomen om kunskapsmeddelelsens och undervisningsinstitutionernas historia i Sverige. Sällskapet erbjuder åt alla och begär av alla medverkan för detta syftes uppnående.

Framställningen till ecklesiastikdepartementet 1919 gav gensvar och kom att bli av stor betydelse för Halls planer. I augusti 1920 gavs han i uppdrag att utarbeta en plan ”för eftersökande, samlande och bevarande av arkivalier”. Följande år erhöll han det statliga tryckningsbidrag som gjorde det möjligt att starta den skriftserie som skulle bli hans livsverk.

Om föreningens verksamhet under dess första 25 år vet vi som redan nämnts inte mycket. Däremot känner vi väl resultatet: *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*. Den första volymen kom 1921. Den speglar väl den ledande tanken att publicera undervisningshistoriskt källmaterial: *Om Sveriges första läroverksstadga*.

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
1921 GENOM B. RUD. HALL VOL. I

Om Sveriges första läroverksstadga

Studier rörande reformationstidens
skola och skolfrågor

av

B. Rud. Hall

Förlag:
Föreningen för svensk undervisningshistoria
1921

Den första årsbokens omslag (80 % av originalets storlek)

Stig G Nordström:

ÅSU-serien under 75 år

– ämnesprofil, finansiering och produktionsformer

Den första årsboken kom ut 1921, året efter det att föreningen bildats. Den omfattade 148 tätt tryckta sidor inom ett enkelt, grönt pappersomslag och bar titeln ”Om Sveriges första läroverksstadga” med undertiteln ”Studier rörande reformationstidens skola och skolfrågor” Den var utgiven av Bror Rudolf Hall.

Boken var ett resultat av Halls arbete efter första världskriget med att propagera för att rädda arkivalier från skolans värld. Hall har senare i volym 75 skildrat sitt mycket energiska arbete med detta. Med oerhörd energi agerade han med skrivelser till myndigheter och i tidningsartiklar för allmänheten. Han fick ett officiellt uppdrag att utreda om det skulle gå att åstadkomma ett centralarkiv för undervisningshistoriskt källmaterial, ett skolmuseum och en skriftserie innehållande undervisningshistoriska acta, som annars var svåråtkomliga för forskare och intresserade. Det visade sig att medlen som kunde anslås för det undervisningshistoriska arkivet var för små för att det skulle kunna inrättas och drivas. Av det övriga förverkligades ett skolmuseum 1929, som slutligen hamnade i källaren under Skolöverstyrelsens lokaler vid Hantverkargatan 29. I början av 1960-talet tog Nordiska museet hand om samlingarna, vilka då packades ner.

Utgivning av undervisningshistoriskt källmaterial stöddes från början med ett blygsamt statsanslag som var villkorat: prioritet skulle ges åt utgivning av äldre skollagar och skolstadgor. Så kom det sig att den första volymen ingående behandlar Sveriges första läroverksstadga.

Senare utgavs sex häften som innehåller olika läroverksstadgor (4, 7, 9, 11, 22 och 31).

Det var inte självklart att en särskild skriftserie för undervisningshistoria skulle komma till stånd. Sveriges allmänna folkskolläraryöreningens litteratursällskap utgav serien Pedagogiska skrifter och det hävdades från en del håll att den skulle kunna inrymma även undervisningshistoriska arbeten. Dock blev det inte någon konkurrens mellan ÅSU och Pedagogiska skrifter, utan tvärtom; Sveriges allmänna folkskolläraryörening understödde under lång tid ÅSU genom årliga anslag.

Föreningens och årsböckernas ekonomi under den första tiden vet vi inte så mycket om. Protokoll finns inte bevarade från de första åren utan först från 1927, kassaböcker från betydligt senare. Den framtoningen av föreningens arkiv verkar underlig med hänsyn till att föreningen kom till just för att rädda dokument, aktstycken och minnen. Då borde den ha sin egen historia fullt dokumenterad. Olika omständigheter kan ge en rimlig förklaring till att det ser ut som det gör. Föreningen och Hall var mycket nära kopplade till varandra; man kan närmast sätta likhetstecken mellan dem. När man läser det första bevarade protokollet från den 4 december 1927 verkar det som om Hall drivit föreningen alldeles på egen hand under de första åren. Troligen existerar inget protokoll från något tidigare föreningssammanträde. Frågan om föreningens stadga tas också upp den 4 december 1927, bordläggs och slutbehandlas vid fortsättningssammanträdet den 11 december.

När det gäller ekonomin synes Hall ha agerat självständigt och arbetat mycket energiskt på att dra in medel från olika håll för tryckning av årsböckerna. Den första revisionsberättelsen omfattar den exceptionellt långa tiden 1919–30/11 1927 och inte helt oväntat utmynnar den i ett förslag om ”tacksam och full ansvarsfrihet för räkenskapsföraren” d v s Hall. Säkert är dock att anslagen var knappa. För minska kostnaderna för distributionen skötte Hall om detta själv för en del av medlemmarna i Stockholm. Det berättas att han hade en ytterrock som var sydd med särskilt stora fickor så att han kunde bära med sig årsböcker och personligen distribuera till de medlemmar i Stockholm som han träffade på KB eller som bodde lämpligt till.

Storleken på årsböckernas upplagor kan inte direkt utläsas ur bevarade handlingar men det finns indikationer på att 500 exemplar trycktes. Detta kan jämföras med uppgiften år 1928 att 274 medlemmar hade betalat avgiften (som under lång tid var fem kronor).

Det allra första häftet som ingår i första årgången (1921) trycktes i Greifswald. Det andra är tryckt i Jena. Den svaga tyska marknaden åren efter första världskriget gjorde att det var billigt att trycka i Tyskland. Tryckeri för ett par följande häften blev Skånska Centraltryckeriet och Bloms tryckeri, båda i Lund, där Hall då bodde och verkade. Senare anlätades en rad olika landsortstryckerier. Man anar att strävan att hitta det allra lägsta anbudet på tryckningskostnaden låg bakom valet av tryckerier.

Som ett kuriosum kan nämnas att de första i Tyskland tryckta volymerna hade ryggtiteln utformad enligt det tyska maneret (den skulle läsas nedifrån och upp). Detta följde med även sedan årsböckerna trycktes i Sverige. Årsboksserien var stundom känd vid de offentliga biblioteken som ”serien med den felvända ryggtiteln”. Så sent som 1972 med volym 127 (den första med nuvarande årsboksredaktören) vändes ryggtiteln.

Lärarynner och nytryck av undervisningshistoriska dokument genererade många volymer under den första tiden. Detta torde bero på det stöd som Sveriges allmänna folkskollärarynner gav åt utgivningen. Det förekommer flera olika serier: *Hågkomster från folkskola och folkundervisning* (I–X), samt *Hågkomster från skola och undervisning* (XI): 36, 38, 51, 54–55, 65, 70, 71, 73, 86, 107, *Läroverksynner* (I–IV): 37, 40, 59, 67, *Seminariemynner* (någon enstaka volym). *Pedagogiska källskrifter* med litet oklar serienummering: 39, 41, 44, 45–46, 49, 50, 58, 60.

Det förekommer volymer med värdefullt personhistoriskt innehåll: Halls egen Rudbeckiusforskning avsatte några volymer (5, 10 och 30). Albert Wiberg står bl a som författare till arbeten om några reformpedagoger (66) och debuterade som ny årsboksredaktör efter Hall med sin egen omfattande biografi om Broocman (77–78). Sven Grauers utarbetade en omfattande biografi om Anna Sandström (104). Klas Bröms behandlade i sin doktorsavhandling Fridtjuv Bergs pedagogik med tyngdpunkt på

tiden före hans första sttsrådstid, (112). Carl Holm skrev om Fridtjuv Berg och folkhögskolan (120). Torbjörn Lengborns doktorsavhandling ägnades åt Ellen Keys pedagogiska tänkande (140). Gunnar Wikmark skildrade språkforskaren Carl Johan Blombergs studieår och livsgärning (150).

Det skulle föra för långt att här försöka sortera in varje volym i någon kategori men vi kan notera att akademiska avhandlingar började förekomma i ÅSU-serien från 1960. Ett dussin avhandlingar i pedagogik, historia och kyrkohistoria: (101, 109, 112, 119, 122, 130, 135, 140, 158, 161, 172, 173) har utgivits som årsböcker. Styrelsen ser gärna att de blir fler.

Det finns även anledning att peka på ett par nyheter under senare år: dels *Utbildningshistoria* 1988, 1989, 1990, 1992, 1994 och 1996, dels Serien *Minnen och dokument*, som hittills omfattar åtta volymer.

Till sist kan något beröras hur dagens arbete med årsböckerna går till.

I styrelsen diskuteras utgivningen. Dels kommer det förfrågningar från författare, färdiga med sina manuskript eller på väg att färdigställa dem. Stundom kan det bli nödvändigt med vissa omarbetningar – mest förkortningar – av texterna. En dialog mellan årsboksredaktören och författaren är ofta nödvändig. Den avrapporteras sedan till styrelsen. Dels försöker styrelsen att hålla sig underrättad om pågående undervisningshistorisk forskning för att kunna hitta goda manuskript, lämpade för utgivning. Inom styrelsen aktualiseras således alla uppslag för utgivning.

Vår nuvarande ordförande initierade *Utbildningshistoria* 1988. De hittills sex volymerna ger möjlighet att publicera även mindre uppsatser och att samla dem kring vissa teman t ex *Utbildningshistoria* 1992, som rörde sig kring 1842 års folkskolestadga. *Utbildningshistoria* 1994 hade privatundervisning som tema och årets volym behandlar flickor och pojkar i skolan.

Serien *Minnen och dokument* innebär ett återuppväckande av de gamla serierna t ex *Hågkomster från folkskola* resp *Läroverksminnen*. Skolledare, skolinspektörer, gymnasieinspektörer och lärare är de yrkesgrupper som hittills har pre-

senterat intressanta och värdefulla minnen från sin yrkesverksamhet.

Det bör nämnas att f n är tillströmningen av manuskript och uppslag till utgivning mycket god. Det stora problemet just nu är att sovra och placera i utgivningskö. Under åren i mitten av 1980-talet var det tämligen tomt i manuskriptlådan. Nu måste vi dessvärre inte så sällan avböja goda manus.

Som ovan antytts var ekonomin under årsböckernas första år uppenbarligen ansträngd. Även under s a s modern tid har det krävts viss ansträngning för att få debet och kredit att gå ihop. Det var kris 1983 då styrelsen rekonstruerats och fått en till fyra femtedelar ny sammansättning efter det att det under några år rått turbulens kring den dåvarande ordföranden, vilket handikappade verksamheten. Då fanns inte pengar i kassan för att kunna betala årets utgivning förrän medlemsavgifterna kasserats in. Kassaförvaltaren blev tvungen att personligen och räntefritt låna ut icke obetydliga belopp till tryckeriräkning och distributionskostnader så att föreningen skulle slippa krav med hot om inkasso. Sedan gällde det att medlemavgifterna flöt in någorlunda raskt så att kassaförvaltaren kunde få tillbaka sina utlånade pengar.

Styrelsen diskuterar givetvis även hur anslag skall kunna utverkas för de olika volymerna. Numera har föreningen ett bra kassaflöde och goda kontakter med olika anslagsgivare: De olika volymerna Utbildningshistoria har t o m 1994 års ugåva till allra största delen betalats av HSFR. Stiftelsen för förvaltning av SAF:s tillgångar har under många år haft vänligheten att bevilja anslag för utgivningen. Det kan ses som en anknytning till det stöd som Sveriges allmänna folkskolläraryrkeförening gav årsboksutgivningen redan på Halls tid. Magn Bergvalls stiftelse har under senare år lämnat bidrag till flera volymer. Skolverket har givit anslag till vol 175. Sveriges skolledarförbund understödde vol 164 (Skolledare minns). Skolinspektörsföreningen upplöstes 1991 och överlämnade då sina tillgångar till föreningen, vilka till största delen kunde täcka tryckningskostnaderna för volymen *Skolinspektörer minns*.

Även om anslag kan utverkas från olika håll för att täcka produktionskostnaderna för varje volym gäller det att hålla nere

kostnaderna för tryckningen. Dessa har ökat mycket kraftigt under senare år. Volym 164, *Skolledare minns*; blev den första, som producerats i Föreningens egen regi med s k ”desk-top”-teknik, d v s originalen, ”sidorna”, i boken har framställs i en dator och lämnas sedan till tryckning. Detta är inte så märkligt – böcker görs numera så, om inte tryckeriet är musealt. Det som är nytt är att föreningen på detta sätt slipper sättnings- och layoutkostnaderna för böckerna. Förfarandet har mer än halverat utgifterna för varje volym. Det förutsätter förstås att årsboksredaktören är intresserad och villig att för resp bok producera tryckoriginal av en sådan kvalitet att de kan lämnas till tryckning. Förfarandet har hittills tillämpats för 18 volymer:: 164, 166, 167, 169–183. Ytterligare volymer förbereds f n. Föreningen har kunnat hushålla med anslagen så att den årliga utgivningen sedan 1991 kunnat omfatta tre – någon gång fyra – volymer.

Framtiden för årsböckerna ser ljus ut: Goda manuskript står i kö och anslagsgivare verkar ha en positiv inställning till föreningen. Det under flera år ökande medlemsantalet indikerar att föreningens årsboksserie väcker intresse och uppskattning.

Sixten Marklund:

Pedagogiska och skolpolitiska reformer ¹

Ännu vid 1800-talets början bar det svenska läroverket, vid denna tid kallat "skolan", drag av vår första egentliga läroverksstadga av år 1649, tillkommen genom insatser av stormaktstidens ärevördiga biskopar, bland dem västeråsbiskopen Johannes Rudbeckius och strängnäs-biskopen Laurentius Paulinus Gothus. Den bestod av en åttaårig lärdomsskola, där de fyra första åren kallades trivialskola och de därefter följande fyra åren gymnasiet. En ny skolordning kom till 1693, präglad av kyrklig konservatism med inte bara latin som huvudämne utan även hebreiska och grekiska. Bestämmelser infördes också om att elever som lämnade gymnasiet inte ägde rätt till högre studier i "akademien" med mindre de examinerats i både gymnasiet och den mottagande akademien. Därmed var studentexamen introducerad.

På frihetstiden kom en ny skolordning 1724, där man i anslutning till trivialskolan inrättade en studieväg för idkare av borgerliga näringar, kallad apologistklass eller apologistkola. I

¹ De volymer som här kommenteras är följande: Vol 9, B. Rud. Hall, Sveriges allmänna läroverksstadgar. VII: 1820 års skolordning. Vol 11, B. Rud. Hall, Sveriges allmänna läroverksstadgar. VIII–IX: 1856 och 1859 års stadgar för elementarläroverken. Vol 13, B. Rud. Hall, Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842–1921. Vol 22, 1878 års läroverksstadgar. Vol 93, A. Warne, Agardh och läroverksfrågan. Vol 99–100, A. Warne, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet. Vol 113, A. Warne, Striden om de s. k. små läroverken. Vol 135, S. Askeberg, Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia. Vol 137, S. Åstrand, Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878.

Hänvisningar i texten till ovanstående skrifter görs med angivelse inom parentes av respektive skrifts/skrifters serievolymnummer.

sen gustaviansk tid kom så ännu en skolordning år 1807. Det var kritiken av den sistnämnda, som efter tidens händelser med finska kriget och nya grundlagar från 1809 fick regeringen att 1813 utse en expertgrupp att föreslå en ny skolordning. I sin doktorsavhandling 1976 med titeln "Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810–1825" har Sven Askeberg (årsskrift nr 135) analyserat och återgivit händelseförloppet med tillkomsten av 1820 års skolordning. Tongivande i den huvudsakligen konservativa kommissionen av år 1813 var dennas sekreterare Jacob Adlerbeth, känd som stiftare av Götiska Förbundet med dess nationalistiska och konservativt präglade forntidsbeundran, och den då alltjämt konservative Erik Gustaf Geijer. Gruppens förslag antogs och så kom "Kongl. Maj:ts förnyade nådiga skolordning av den 16 december 1820" till (återgiven i årsbok nr 9).

Skolordningen omfattade fem sektioner: 1) Undervisning och ordning vid allmänna läroverken, 2) Ekonomi, 3) Befordringsgång (för skolans lärare, vars tjänstgöring meriterade för senare befordran till prästämbeten), 4) Tillsyn samt instruktion för kollegier och tjänstemän och 5) Läroverkens revision, med tillsammans 214 paragrafer grupperade i ett antal kapitel. I årsboken upptar stadgan inte mindre än 106 sidor.

I 1820 års skolordning förstärktes utbildningen för idkare av borgerliga näringar. Apologistskolan förlängdes och tillfördes nya ämnen. Men samtidigt skildes den helt från skolan i övrigt, som fick namnet lärdomsskola och därtill stärkte sin latin- och kristendomsundervisning. Kritikerna, som snart lät sig höras, ansåg den nya lärdomsskolan vara enbart en förberedande prästutbildning. Kritiken mot att så starkt särhålla allmänpraktisk skola och lärdomsskola föranledde omsider regeringen att 1825 tillsätta en stor undervisningskommitté, den mest frejdade i vårt lands skolhistoria, med 23 kända skolmän, kulturpersonligheter och forskare. Karl Adolf Agardh, botanikprofessor och sedermera biskop, blev kommitténs ledare. Av övriga ledamöter kan nämnas kemisten Jöns Jacob Berzelius, Göta kanal-byggaren Balzar von Platen, skalderna och författarna Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer samt Per Henrik Ling, den svenska gymnastikens fader. Enligt det för-

slag, som denna kommitté kom fram till 1828, skulle läroverken delas upp i två likvärdiga bildningslinjer, en klassisk och en modern, vad som senare skulle utkristallisera sig som en latinlinje och en reallinje, båda med fullständig sekundärskoleutbildning som mål.

På förslag av kommittén grundades 1827 i Stockholm Nya Elementarskolan som en förebild. I denna tillämpades bl a vad man kallade "ämnesläsning", som innebar att lärarna undervisade i samma ämne i både lägre och högre årskurser i motsats till den i trivialskolan tillämpade klassläsningen med lärare i alla eller flertalet ämnen. Nya Elementarskolan fick 1828 författaren C J L Almquist som rektor. Kommitténs förslag ledde endast till ett antal delreformer men gav omsider 1849 upphov till ett regeringscirkulär, enligt vilket lärdoms- och apologistskolan skulle förenas till ett läroverk och att kursplanerna för detta skulle utformas av stiftsstyrelserna och skolans kollegier. Resultatet härav blev, att skolorna fick ett flertal olika organisationsformer, vilket i många fall ledde till stora olägenheter; vissa lärare blev överbelastade med undervisning medan andra fick för litet att göra, vartill kom att skolorna fick olikartade organisationsformer och ämnesuppsättningar, i vissa skolor med tyska och i andra skolor med latin som första främmande språk.

Resultatet blev en ny författning 1856, nu den första kallad "Stadga för Rikets Allmänna Elementar-Läroverk" (årsbok nr 11). Begreppet "skolordning" var inte längre gångbart, då folkskolan 1842 fått en egen "stadga" och detta inte som en konsekvens av enbart regeringens beslut utan som given av såväl riksdag som regering. Nu delades läroverket upp i två linjer, en "klassisk" och en "modern", vad som senare skulle bli latinlinje och reallinje. Franska blev första främmande språk. Möjlighet att "välja bort" olika ämnen gavs. Även detta ledde till olägenheter med resultatet, att en ny läroverksstadga kom redan 1859, nu utan sådana bortvalsmöjligheter. I nästa läroverksstadga av år 1878 (nr 22) avskaffades ett flertal valmöjligheter, samtidigt som beteckningarna latinlinje och reallinje infördes. Den förstnämnda av dessa delades f ö upp i en helklassisk och en halvklassisk linje. Förtjänsten av denna

delning, som innebar en första nedtoning av latinets dominerande roll, har tillskrivits ecklesiastikministern vid denna tid Gunnar Wennerberg (i senare studentikosa kretsar mera känd som "gluntsångernas" upphovsman).

Läroverksfrågan på 1840-talet, då 1825 års "snillekommittés" förslag om en reallinje började etableras i lärda kretsar, har mera detaljerat behandlats i en volym av årsböckerna på inte mindre än 560 sidor av skolforskaren Albin Warne (nr 99–100). Samme författare har också sammanfattat ett antal debattskrifter av C A Agardh, ordföranden i denna "snillekommitté", bl a om den i samtiden så flitigt diskuterade frågan om för- och nackdelar med den dåtida tillämpningen om "klassläsning" och "ämnesläsning".

Sigurd Åstrand har gjort en utförlig och sammanfattande beskrivning och analys av läroverkens utveckling i skriften "Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878" (årsbok nr 137), då denna linje helt likställdes med latinlinjen. Hur latinlinjen senare genom senare skolreformer fram till 1950- och 1960-talen ytterligare försvagades från att ha varit en linje i gymnasiet, och där under lång tid den betydelsefullaste, till att bli en mindre eftertraktad tillvalsväg i gymnasieskolan, även för befattningshavare inom kyrkan och andra religiösa samfund, är en senare historia.

Mot bakgrund av den stora vikt som under århundraden tillmätts undervisningen inom kyrka och religion, därmed för en förhållandevis liten del av samhällsmedborgarna, är det säreget att finna, hur litet av intresse inom skola och undervisning, som ägnats åt den enskilde samhällsmedlemmens och de breda folklagrens utbildningsfrågor. För läsaren av "Årsböcker i svensk undervisningshistoria" är det påfallande, hur entydigt källmaterial, debattskrifter och historik koncentrerats till s k "högre utbildning". Enbart i omfattningen av lagar, stadgor, förordningar och påbud är denna snedfördelning uppenbar. Läroverkens stadgor och förordningar var många och långa innan en första och oansenlig folkskolestadga kom. 1800-talets skolordningar och stadgor för läroverken var i antalet paragrafer och deras omfång genomsnittligen fem à tio gånger så stora som folkskolans motsvarigheter. I vår första folkskolestadga av år

1842 heter det exempelvis, att folkskollärare skall utbildas men ingenting om hur lång denna utbildning skall vara och endast kort och allmänt om vad den ämnesmässigt skall omfatta. Om skolplikt och antalet årskurser liksom om elevernas uppdelning på klasser och skolgångens omfattning och om lärokursernas innehåll gavs det under tiden före 1900-talet endast ytterst allmänna och vaga bestämmelser. Ända till 1905 hade läroverken viss domsrätt och bestraffningsrätt över sina elever. Läroverkselev, som åtalades inför domstol, hade där rätt till biträdeshjälp av representant för sin skola. Delar av den äldre s k kanoniska rätten för kyrkans representanter omfattade även läroverken och deras elever. Detta kan läsaren konstatera genom att jämföra äldre skolordningar och läroverksstadgor med de första folkskolestadgorna i vårt land (årsskrift nr 13).

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1924] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. IV]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[SERIEVOLYM 13] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [ÅRSVOLYM 3]

SVERIGES ALLMÄNNA
FOLKSKOLESTADGAR
1842—1921

UTGIVNA AV
B. RUD. HALL

*VIDFOGAD SKRIFT:
FRÅGEFORMULÄR I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA*

PRIS 3 KRONOR

LUND 1924 - CARL BLOMS BOKTRYCKERI

Åke Isling:

Pedagogiska förgrundsfigurer

Tre volymer i ÅSU-serien har den gemensamma titeln ”Tidiga enhetsskoletankar”, nr 18/1926, 20/1927 och 32/1931. I nr 32 ges en innehållsförteckning för samtliga tre volymer, vilket tyder på en samlad planering. Urvalet av texter för de tre volymerna ger en god bild av det verbala förspelet till den lagfästa folkskolans tillkomst, detta då givetvis främst när det gäller inlägg för en folkskolereform.

Volym 18 inleds med Gustaf Abraham Silverstolpes motion i adelsståndet 1809 med förslag om en allmän medborgarskola och en reformering av högre skolor. Motionären tillhörde liksom brodern Axel Gabriel den radikala krets som låg bakom 1809 års revolution, då Gustav IV Adolf avsattes, och den strax därefter antagna nya författningen. Denna reglerade maktfördelningen mellan kung/statsråd och riksdag och sågs – i den franska revolutionens anda – som ett viktigt steg mot demokratisering. Bröderna Silverstolpe och övriga ”1809 års män” hävdade att författningsreformen måste följas av radikala skolreformer.

I motionen 1809 liksom i senare av Silverstolpe utgivna skrifter, varur också utdrag återges i volym 18, krävdes sålunda inrättande av en skola för *alla* landets barn – även de fattigaste – med en medborgerlig utbildning vitt skild från kyrkans katekesundervisning. Efter denna gemensamma skola, kallad ”Folkscholar”, skulle följa skolor inte enbart för blivande präster utan också för andra ämbetsmän och för olika näringsgrenar.

Gustaf Abraham hade för sina radikala åsikter frångått sin docentur och förvisats från Uppsala universitet. Inte desto mindre fick han, nu som läroverksrektor i Norrköping, av kronprinsen Karl Johan (senare Karl XIV Johan) 1811 uppdraget

att redogöra för sina förslag om skolrefomer. Dessa förslag lämnades för bedömning till tre sakkunniga. Biskopen i Linköpings stift Carl von Rosenstein, från 1819 ärkebiskop, gav underkänt. Städernas fattiga barn borde gå i ”industriskolor”. I övrigt var det nog med den utbildning kyrkan gav. En medborgerlig utbildning fann han skadlig. Instämmande gav däremot prosten i Tuna och Stavby Johan Åström och rektorn vid Tyska skolan i Stockholm Carl Ulrik Broocman. Förslagen, som delvis återges i volym 18, trycktes tillsammans med utlåtandena 1813.

Broocman hade under en utlandsresa lärt känna den schweiziske reformpedagogen Pestalozzi och tagit djupa intryck av denne. Han utgav ”Magasin för Föräldrar och Lärare” – Sveriges första pedagogiska tidskrift. Här publicerade han 1812 uppsatsen ”Om det offentliga läroverket”, återgiven i volym 18, med en skiss över hur han ville organisera skolväsendet. Han ville ha ett ”enhetligt” skolsystem men i tre trappor och, som vi kan se, anpassat till det framväxande klass-samhällets sociala struktur: enbart ”barnskolor” (6–8 år) för ”den arbetande folkklassen”, dessutom ”medborgarskolor” för borgarklassen och slutligen ytterligare påbyggnad med gymnasium för den ledande klassen.

Flickorna hade hos Broocman lika lite som hos de andra tidiga reformpedagogerna någon plats i skolsystemet. Deras uppfostran skulle, ansåg Broocman, vara huslig och skötas av modern. För flickor i misskötsamma hem borde privata flickskolor ordnas. (Man kan läsa mer om Broocman i dubbelvolymen 77–78/1948: ”Carl Ulrik Broocman. Bidrag till en biografi” av Albert Wiberg.)

Som en följd av framställningar i riksdagen tillsattes 1812 års uppfostringskommitté. 1825, efter tretton års övervägande, konstaterade den att staten inte hade någon skyldighet att inrätta skolor för folket. I det läget tillsattes 1825 års undervisningskommitté. I denna ingick ledande kulturpersonligheter som Erik Gustaf Geijer, Esaias Tegnér, Johan Olof Wallin, Jöns Jacob Berzelius och Carl Adolf Agardh. Den har därför kommit att kallas ”snillekommittén”. ”Snillenas” framsynthet sträckte sig dock inte långt. Efter fem års tänkande kom de till ungefär

samma slutsatser som den förra kommittén. Den slog fast att endast den av prästerskapet ledda religionsundervisningen var en hela samhällets angelägenhet.

Ledamoten Agardh, då professor i botanik i Lund och senare biskop i Karlstads stift, anmälde avvikande åsikter. Hans reservation, även den återgiven i volym 18, är en stark argumentering för att staten skall ansvara för en grundskolning av alla barn. Han pläderar vidare för ett enhetligt skolsystem och talar varmt för att nationalkänslan och samhörigheten skall stärkas genom en gemensam skolgång. Även han stannade för en skiktning efter klasser: enbart folkskola för "Arbets-Klassen", påbyggd med "BorgareSkolan" för "Borgarne, eller medelklassen" och därefter ytterligare en den "bildade Klassens Skola".

Med volym 20 förflyttas vi till tiden kring 1840 med för folkskolefrågan avgörande inlägg av ärkebiskopen Johan Olof Wallin, historieprofessorn och skalden Erik Gustaf Geijer och kronprins Oscar, senare kung Oscar I.

Wallin talade vid invigningen av nya lokaler för Katedralskolan i Uppsala den 21 oktober 1837. Närvarande var både Karl XIV Johan och kronprins Oscar. I sitt tal frångick Wallin sin och kyrkans tidigare motstånd mot en lagfäst folkskola. Nu anslöt han till reformpedagogernas krav om en skola för allt folket och om ett enhetligt skolsystem. Han fördömde det rådande skolsystemet, eftersom det byggde på "kastprincipen" och delade in eleverna i "fällor efter börd". Nu skulle hela folket ges tillträde till ett skolhus han ville se byggt i tre våningar: Basen – den första våningen – skulle vara folkskolan. Där skulle alla få sin grundutbildning. Denna skulle vara nog för de flesta, de blivande kroppsarbetarna och alla flickor. Den andra våningen skulle vara en "provskola", där gossarna skulle få en fortsatt allmän utbildning under 2–3 år och samtidigt utröna sina anlag. Många skulle välja att därefter lämna skolan och söka sin utkomst i borgerliga yrken. De övriga skulle fortsätta i den tredje våningen, läroverket.

En av åhörarna var Geijer. Han recenserade talet i det första numret av sin månadstidskrift "Litteraturbladet", daterat januari 1838. Han nämner i sitt förord sitt "avfall" från konservatism till

liberalism. I recensionen tar han också avstånd från sin tidiga uppfattning att staten skulle svara endast för utbildning för ”den offentliga klassen” och att ”näringsklassen” självt skulle ombesörja sin utbildning. Nu anser han att staten har att ordna utbildning för alla medborgare. Mot den bakgrunden ger han sin anslutning till Wallins skolprogram. Geijer utvecklade sin nya skolsyn i flera av de följande numren av tidskriften. Även ett par av dessa artiklar kan läsas i volym 20.

Sist i volymen återges en artikel med titeln ”Om folkskolor”, publicerad i Post- och Inrikes Tidningar den 15 februari 1839 under signaturen –r. Bakom denna dolde sig kronprins Oscar. Han ger nu också sitt förord för en folkskola för alla barn. Hans förslag är konkret utformat med ekonomiska beräkningar och med organ för styrningen. I liberal anda lämnar han öppet om kyrkoherden eller annan ledamot skall inneha posten som ordförande för den lokala styrelsen. Samtidigt ser han tillkomsten av en allmän folkskola som ett värn för den bestående samhällsordningen. Han bemöter dem bland ”de bildade” som räds för att en utbildning även för ”de lägre klasserna” skulle utgöra ett hot mot samhällsordningen. Så har inte blivit fallet i de länder som redan infört folkskola:

I Norra Amerika anse de rikare och mera bildade, hvilka kallas Aristokrater, att enda sättet att trygga sina rikedomar emot massornas råa begär, är att befordra deras upplysning...

Denna oförtäckta uppslutning för ett bevarat klassamhälle med rika och fattiga har av skolforskare, så även av mig, setts som ett av de tydligaste indicierna för att de ledande inom kyrkan, universiteten (även Geijer såg i folkskolan ett värn för samhällsordningen) och staten nu ville införa folkskolan för att kunna behålla den sociala kontroll över de lägre skikten som genom samhällsförändringarna höll på att förloras.

Hur som helst därmed i detta sammanhang. Nu hade företrädare för tre dominerande maktcentra sagt ja till en allmän folkskola. Detta kan ses som mycket betydelsefullt för frågans fortsatta behandling.

I februari 1840 framlades en proposition om en lagfäst folkskola. Efter behandling vid två riksdagar fattades beslut i juni

1841. Den 18 juni 1842 utfärdades vårt lands första folkskolestadga.

Tidens mest radikala författare och samhällsdebator var Carl Jonas Love Almqvist, under en period även aktiv skolman som lärare vid Nya elementarskolan i Stockholm – en experiment-skola – och som läroboksförfattare. I volym 32/1931 återges kapitlet ”Om folkskolan” ur hans skrift ”Om svenska uppfostringsväsendet” från 1840. Detta är en engagerad plädering för upplysning åt hela folket och för en allmän och för alla gemensam folkskola. ”Vi tveka ej att uttala: *Tidehvarvets största och mest ideala tanke är folkuppfostran*”, slår han fast. Han vill också ha bättre villkor för folkskolans lärare, ”dessa arma pedagoger, hvilkas värde Gud känner, men människorna behöfva påminna sig”.

Per Adam Siljeström var en av de mest verksamma och initiativrika vid folkskolans uppbyggnad, under en tid rektor för Nya elementarskolan och för skolor i Norrköping, vidare nytänkande läroboksförfattare och anlita som skolplanerare i Stockholm och Göteborg. Som liberal skolpolitiker stred han i riksdagen för att folkskolan skulle frigöras från kyrkan och ges resurser för att kunna utvecklas från vad den kommit att bli, en fattigskola, till en i verklig mening allmän skola, en bottenkola för alla svenska barn – så bl. a. i en riksdagsmotion 1867, som återges i volym 32. Där finns också utdrag ur skrifter, vari han redovisar sin skolsyn. Han förkastar mekanisk minnesinläring och talar för en åskådlig och individanpassad undervisning med sikte på förståelse och personlig utveckling.

I samma anda och med en allmän bottenkola som mål verkade Olof Eneroth, själv akademiskt utbildad men därutöver skolad och verksam inom trädgårdsodlingen. I detta ämne utgav han skrifter, men främst kom hans författarskap att gälla skolfrågor. Under 1860-talet utgav han i fyra delar verket ”Om folkskolan i Sverige”. Texter om och av Eneroth finns i ÅSU-seriens volym 25/1928 och i dubbelvolymen 42–43/1934. Eneroth förvånade världen med att efterlämna en stor förmögenhet. Denna donerade han i sitt testamente 1876 till inrättandet av en professur vid Stockholms högskola. Ämnet var oklart angivet

och ännu 1934, när dubbelvolymen utgavs, hade man inte kunnat enas om tolkningen. Redaktören B. Rud. Halls avsikt med att samla och utge en del av Eneroths pedagogiska texter var att visa att professuren måste gälla just ämnet pedagogik. När den förste innehavaren av professuren 1937 äntligen tillsattes angavs ämnet som psykologi och pedagogik. Senare har medlen använts för professorer i enbart psykologi.

Fridtjuv Berg – kring sekelskiftet den ledande pedagogen och skolpolitikern inom folkskollärarkåren och för liberalerna, riksdagsman och två gånger ecklesiastikminister – kan ses som andlig arvtagare till Siljeström och Eneroth (och även till Torsten Rudenschöld och inte minst fadern Anders Berg, vilka dock inte finns representerade i ÅSU-serien). Med sin skrift "Folkskolan såsom bottenskola. Ett inlägg i en viktig samhällsfråga" 1883 formulerade Berg ett skolprogram som kom att omfattas såväl av hans egen yrkeskår som av den skolpolitiska vänstern med liberalerna och socialdemokraterna. Detta program liksom Fridtjuv Bergs skolsyn och gärning i övrigt får en bred belysning i volym 112/1964 med Klas Bröms' avhandling "Fridtjuv Bergs pedagogik".

För den hårdaste kritiken av den svenska skolan svarade kring sekelskiftet Ellen Key. Hon presenteras i ÅSU-serien med två volymer, nr 140/1977 avhandlingen "En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från 'Barnets århundrade'" av Thorbjörn Lengborn och nr 149/1981 med omtryck av hennes skrifter "Missbrukad kvinnokraft" och "Kvinnopsykologi och kvinnlig logik" med kronologisk översikt och inledning om "Ellen Key i kulturrevolutionen" av Björn Sjövall.

Fridtjuv Bergs bottenskolprogram kan sägas bli förverkligat först med grundskolereformen 1962. Enhetsskoletanken fick med den nioåriga grundskolan genomslag inte bara för de sex första skolåren, som Berg krävde, utan efter successiva delreformer för ytterligare tre år. Ellen Keys pedagogiska frihetsprogram väntar väl till större delen alltjämt på sitt förverkligande?

Alf Uddholm:

Läroverks- monografier

Att skriva om skolor och skolfolk var populärt redan i antiken. Lärjungar berättade om Platons Akademi och Aristoteles Lykeion. Skalden Ausonius (död 393 e.Kr.) skrev minnesverser om sina professorskollegor vid retorskolan i Bordeaux. I Sverige började studenterna på 1600- och 1700-talet skriva dissertationer om skolor. I modern tid blev det ju ganska vanligt, t.ex. i samband med jubiléer, att författa skolhistoriker eller memoarer, som då Sixten Samuelsson skrev sitt lärda arbete om Uppsala h. a. läroverk (1952), Karl Åke Mossberg en bok om Karlstads gymnasium 1675–1975 och G. Ekholm en annan om Katedralskolan i Lund 1085–1985. Ännu citeras ofta K.Fr. Karlsons klassiska ”Blad ur Örebro skolas historia”. Dessutom har förlag gett ut matriklar med skolhistoriker i kommersiellt syfte, bl.a. 20 band i serien Sveriges Studenter (1950–1974). Dessa omfattar en lång rad läroverk och kan ge en del av värde men är dessvärre inte alltid felfria.

Med den stora äldre skollitteraturen i ryggen tycks B. Rud. Halls uppgift först ha varit att sovra, samla och publicera svårtillgängliga källtexter, såväl memoarer som urkunder. Till den första kategorin hör de tre volymerna läroverksminnen, nr 37, 40 och 59. Hall excerperar här bokutdrag och tidskriftsartiklar, också av kända personer som statsminister Louis de Geer (om Linköping och Uppsala), skalden C.F. Dahlgren (om Linköping), Elias Sehlstedt (om Härnösand), biskop P. Genberg (om Frösö skola) och riksdagsmannen Sven Adolf Hedin (om ”Carro” i Örebro). Minnesanteckningarna berör även Finlands svenska skolor: Åbo 1841–52, Borgå i början av 1850-talet, Uleåborg på 1820-talet, och rektor Laurens minnen den mycket

konservativa Vasa trivialskola på 1830-talet. I volym 59 går texterna in i 1900-talet och nu förekommer för ÅSU specialskrivna uppsatser, bl.a. av Södra Latins flitige rektor Nils Lundquist och Victor Svanberg (om Herman Abbe). Personalia upptar givetvis mycket av utrymmet och minnesblickarna, som gärna interfolieras med dikter, har ett visst underhållsvärde, men liksom Oskar Swahn i den bekanta anekdotsamlingen *Våra Översittare* ville Hall dock främst sprida seriös kunskap och även dra sensmoraler, ofta inbakade i hans kommentarer. I volym 59 är de senare tyvärr utspridda på oväntade ställen och skolminnena disponerade stiftsvis med tre olika pagineringar, vilket gör boken svår att hitta i.

Under rubriken *Acta* gav Hall ut mestadels tidigare ej publicerade urkunder. Volym 50 upptar i kronologisk ordning urkunder till Hudiksvalls läroverks historia 1614–1865. Eftersom skolans egna arkivalier delvis förstörts vid eldsvådor bygger editionen mest på Uppsala domkapitels arkivalier. Till brödtexten ger Hall på fem finstilta sidor egna kommentarer av främst bibliografiskt innehåll. I volym 55 grupperar Hall urkunderna kring Stockholms läroverk: latinskolan, pedagogierna, Tyska skolan och statsläroverken från 1820-talet. I sitt urval söker han allsidigt belysa verksamhet och arbetsförhållanden men påpekar att domstolsprotokoll och liknande urkunder givetvis ger en alltför mörk bild av verkligheten eftersom ”hälsan tiger still”. Här möter vi också ett av ÅSU:s få medeltidsdokument, påven Martin V:s latinska bulla 1419 för Stockholms latinskola. (Vi glömmer ofta att Sveriges medeltida kyrkor och skolor grundades av påvarna i Rom. Vatikanen har inte glömt det och därför skänkte exempelvis den nuvarande påven häromåret 10.000 dollar till ”sin” latinskola i Malmö!). Stockholms urkundsmaterial var rikare än Hall väntat sig och tvang honom att utesluta *acta* efter 1840 samt register.

B. Rud. Halls intresse för Gävle läroverks historia 1557–1850 (vol. 68–69, 1943) berodde delvis på att hans broder, den lärde klosterforskaren Frithiof Hall, tjänstgjorde vid skolan i sju år. Trivialskolans och gymnasiets handlingar var enligt utgivaren spridda på minst åtta platser, orationellt ordnade, svårtillgängliga med andra ord. Hans påstående verifieras av att en samling

1600-talsurkunder, som troddes ha försvunnit vid stadsbranden 1869, hundra år senare av anmälaren återfanns i skolans eget arkiv! Hall försöker i denna volym strukturera sitt rika material på trivialskola resp. gymnasium under rubriker som skolhus, ekonomi, gymnasierna undervisningsarbetets objekter, hjälpmedel viljefostran, lärare och inspektorer, undervisningsdetaljer. Trots detta måste han komplettera med en rad nytillkomna urkunder i sin innehållsrika kommentar på 70 finstilla sidor. Ett detaljerat register gör det dock lättare att hitta i denna bok.

Halls editioner av urkunder är diplomatariska, återger originalens stavningar och förkortningar, och innehåller relativt få fel, så långt jag kunnat kontrollera mot originalen. De är till stor glädje för forskare, än mer nu då de lokala läroverksarkiven efter kommunaliseringen 1966 överförts till landsarkiven och därför oftast inte längre finns tillgängliga på orten. De listor på gamla ord och latinska termer, vilka ställts upp både i dessa och andra volymer, är dessutom av intresse för språkforskare. Det är beklagligt att urkundsutgivningen upphört.

De senare läroverksmonografierna är utformade på mera traditionellt sätt, som redogörelser med hänvisningar till källor, vilka emellanåt citeras i utdrag. Så är fallet med rektor Lennart Bohmans ”studier kring Visby gymnasium 1821–1971” (volym 125, 1971). Bohman och hans medförfattare tar fram enstaka episoder, bibliotek, premier, elevföreningar. Ett nytt grepp är att låta 13 f.d. elever kritiskt uttala sig om sin skoltid, ett slags *vox pop*, för att låna en journalistterm.

En säriling i samlingen är lektor Arvid Elgs rekonstruktion av ”Härnösands gymnasiebibliotek 1790” (volym 143, 1979), byggd på Jacob Branders katalog och utförd i anslutning till den gamla boksamlingens uppställande i det nya stadsbibliotekets bottenvåning. Volymen är främst av bokhistoriskt intresse men ger också genom bokanteckningarna och proveniensstudierna en god inblick i djäknarnas vandringar mellan skolorna, deras bokköp och studieintressen.

Skararektorerna Gustaf Holmstedt och Eva Åsbrink låter gärna sitt traditionsrika läroverk skymta i memoarverk som ”Fyra ögon för att leva”. I ÅSU volym 155 (1983) behandlar

Holmstedt under rubriken "Lekt och lärt i Skara" speciellt skolan och staden 1821–1850. Liksom Lennart Bohman behandlar han enstaka episoder och småstadens fataliteter: koleran 1836, rojalism och penalism 1837, strid kring rektorsbostället 1841, magistrarnas nöjesliv etc. Framställningen refererar samtida skoldiarium, dagspress och dagböcker.

Med de tre volymerna om Jönköpings läroverk av Henrik Elmgren och Göran Åberg förs vi hela vägen från 1600-talet in i nutid. Volym 133 (1975) behandlar trivialskolan 1649–1820 och dess relation till Braheskolan på Visingsö, volym 151 (1982) elementarläroverket i Jönköping 1821–1878 – den skola där ju Viktor Rydberg mötte Esaias Tegnér som sin eforus – och volym 168 (1991) h. a. läroverket i Jönköping 1878–1968, efter sistnämnda år omstöpt till Per Brahegymnasiet. Denna volym har symptomatiskt nog utförts av en "lärare 152" (lektor) granskats av en "skoldirektör" och bekostats av "skolförvaltningen". "Övrig personal", "konstnärlig utsmyckning" (1% av byggkostnaden), ämnet "idrott" med "skolans sportstuga" är andra nya termer som nu slinker in. Framställningen är traditionell och utnyttjar bl.a. urkunder från Göta hovrätts arkiv och krigsrättsarkivet. En stor förtjänst är det ökande intresset för skolans relation till samhället (kyrkan, staten och den lokala förankringen). Djäknevandringar och hemorter, privata bokdepåer och boknotiser, tidigare elevers öden, minnen och relationer sinsemellan, debatter i tidningar och andra media, myndigheters protokoll och ett yttre nätverk av hantverkare och leverantörer kan enligt anmälares bestämda uppfattning komma att berätta åtskilligt mer om våra skolor utanför skolväggarna...

Marie Nordström:

Flickskole- monografier

De första skrifterna som gavs ut i serien Årsböcker i svensk undervisningshistoria under B. Rudolf Halls redaktörskap var oftast Acta, nytryckta urkunder, som Hall menade måste bevaras och göras tillgängliga för forskare. De var en viktig del av vårt kulturarv, ansåg Hall. I ÅSU nr 24 1928 *Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund före 1817* och i nr 26 1929 *Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund 1817–1859* kan läsaren följa tillkomsten av ”två privata reformskolor i en svensk småstad”. I både goss- och flickskolan skulle en allmän medborgerlig bildning ges. De första idéerna till flickskolan i Askersund formuleras i målbeskrivningen. Det viktigaste var kravet på en god och moraliskt fläckfri gouvernante, som skulle undervisa i kristendom, modersmålet, historia och franska, botanik och i att teckna, rita, sy, märka, sticka, brodera och även i dans och sång. Ingen flicka med tvetydig karaktär fick tas emot. Täta byten av föreståndarinnor och nedläggning periodvis ger, enligt Hall, en sorglig glimt av de tidiga flickskolornas öde. Han efterlyser mer forskning om de äldsta flickskolorna.

Halls önskan blir inte till fullo uppfylld förrän 1972, då Gunhild Kyles doktorsavhandling om *Svensk flickskola under 1800-talet* även tryckt i ÅSU nr 128 *Två studier i den svenska flickskolans historia*. Gunhild Kyle har grundligt kartlagt de första svenska flickskolornas målsättning och verksamhet med hjälp av skolornas protokoll, inskrivningsmatriklar, redogörelser, kataloger, protokoll från flickskolemöten, statliga utredningar om flickskolan, timplaner, läroboksförteckningar och riksdagshandlingar. Hon slår fast att flickor styrdes mot undervisnings- vård- och kontorsyrken, vilket vi kan se ännu i dag.

Överbetoningen av humanistiska ämnen i flickskolan blev, enligt Kyle, ett hinder; skolan inriktning vidgade inte flickors yrkesval.

I samma volym behandlar Gunnar Herrström *Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag*. Herrström framhåller att riksdagen uttalade sig för principiell jämställdhet mellan flickor och pojkar. Herrström konstaterar att flickskolan genom riksdagsbelutet 1928 visserligen reformerades – de naturvetenskapliga ämnens ställning förbättrades – men skolformens typiska drag bevarades, den övervägande humanistiska prägel, examensfriheten, den långsammare studiegången och den praktiskt-husliga inriktningen, den sistnämnda förstärktes t.o.m. Alla partier var rörande överens om att flickorna skulle få en utbildning som förberedde dem för husmors uppgifter. Pedagogiskt förde den beslutade kommunala flickskolan en i samtiden högt skattad tradition vidare. Den accentuerade inriktningen på hemmet kan förvåna i en tid då allt fler kvinnor gick ut i förvärvslivet, påpekar Herrström.

Elisabet Hammar beklagar i *Utbildningshistoria 1994* att den privata undervisningen inte varit föremål för något större intresse från pedagogikhistorikernas sida. Under rubriken ”Hemmet den ursprungliga skolan” berättar Elisabet Hammar om privatundervisningens framväxt i Sverige via ämnet franska, Sven-Åke Selander om husfaderns ansvar för barnens undervisning hemma, Magnus von Platen om informatorn och Marianne Jersdal om guvernanten. Elisabet Hammar påpekar att 1888 fanns det nästan lika många flickor i delvis statssubventionerade privata skolor (10.351) som gossar i allmänna läroverk (14.491). Det privata initiativet var betydande och privatundervisningen viktig under 1800-talet, men detta område är av naturliga skäl svåråtkomligt för forskare.

Om de privata flickskolornas framväxt och om dess pionjärgestalter har det skrivits fler monografier i ÅSU.

En reformpedagog av ovanliga mått och den som betytt mest för den svenska flickskolans utveckling är utan tvekan Anna Sandström, ”Uffe”. Sven Grauers har i *Anna Sandström En svensk reformpedagog*, nr 104, 1961, gett en inträngande och allsidig bild av henne med hjälp bl a av hennes brev. I

broschyren ”Realism i undervisningen eller språkkunskap och bildning” (1882) betonar Anna Sandström under pseudonymen ”Uffe” den muntliga berättelsens överlägsenhet som undervisningsmetod. Hon prioriterar humanistisk bildning och ger ämnet historia en central roll i skolans undervisning. Anna Sandström verkade framgångsrikt som lärare, som skolledare och grundare av en flickskola och ett lärarinneseminarium, Hon startade och var i många år redaktör för tidskriften *Verdandi*, hon författade läseböcker i t ex geografi och hon debatterade i tidskrifter och dagspress. Hon förde en intensiv kamp mot formalism i skolan och flerspråkstyranniet för åskådlighet och konkretism. En generös och begåvad person, vars bekantskap man uppskattar att få göra genom Sven Grauers bok.

Anna Sandström polemiserade mot Ellen Keys nedvärdering i ”Missbrukad kvinnokraft” av den kvinnliga intelligensen och kvinnors arbetsinsats. Ellen Key verkade i 19 år (1880–1899) som lärarinna i Anna Whitlocks privata flickskola, som i viss mån konkurrerade med Anna Sandström flickskola. De båda lärarinnorna Ellen Key och Anna Whitlock prövade nya pedagogiska idéer som försök med elevsjälvstyre, föräldradagar, koncentrationsläsning, frihet i ämnesval och växling mellan praktiskt och teoretiskt arbete. Ellen Keys tankar om skola och uppfostran kan man läsa om i Thorbjörn Lengborns *En studie i Ellens Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från ”Barnets århundrade”* ÅSU nr 140, 1977.

I *Två studier av pedagogiska pionjärinsatser*, nr 157, 1985 presenterar Sigurd Åstrand ”Sofi Almquists samskola 1892–1936” och Alice Kollén ”Ester Boman bland reformpedagoger och medarbetare. Ett banbrytande reformarbete 1909–1936”. Sofi Almquists pedagogiska grundtankar var i stort desamma som Anna Sandströms, tillämpade i en samskola. Självverksamhet, verklighetsinriktning, inget plugg, betyg endast i högsta klassen, ordning, självständighet och ansvarskänsla var riktlinjerna. Engelska skulle vara nybörjarspråk, man läste även norska och danska. En nyhet var vaktfria skrivningar. Ester Boman startade den s k Tyringeskolan, som slog rot i Hindås utanför Göteborg: Tyringe Helpension i Hindås. Det nya som Ester Boman införde förutom individualisering, grupparbete, självstyre och praktiskt

arbete var inrättandet av ett småbarnshem med praktisk barnavård och undervisning i barnpsykologi. Dessutom praktiserades pedagogiska nyheter som biblioteksstudier, tidningsläsning, teater, samling (hela skolan tog del av en klass' arbete) och skråarbete (hantverk, praktiska ämnen, fritt valt arbete). Vidare prövades lagarbete, temastudier, koncentrationsdagar, yrkes- och arbetslivsorientering, studiedagar, fortbildningskurser. Allt detta låter helt naturligt för en nutida läsare. Ester Bomans skola var en skola med öppen och sökande attityd.

En mycket läsvärd bok i ÅSU-serien är Edit Hedins *Göteborgs flickskolor En historisk återblick*, nr 117, 1967, med fina fotoillustrationer från olika epoker. Boken inleds med en utmärkt historik över flickskolans utveckling i Sverige och sedan följer utförliga beskrivningar över ett tiotal flickskolor i Göteborg. Framställningen börjar med Societetskolan i Göteborg för döttrar, "Salsskolan", tillhörig Evangeliska Brödräfsamlingen. Även pojkar fick gå där från 1799, men i särskilda klasser; det blev dock inte långvarigt. Man läste svenska, tyska, franska, engelska, geografi, historia, räkning, och ägnade sig åt husligt arbete, sömnad, musik och ritning. Men den religiösa och moraliska fostran var den viktigaste. Skolan lades ner 1857.

Fruentimmersföreningens flickskola var 1938 den äldsta av Sveriges då existerande flickskolor. Den började sitt arbete 1815 för att hjälpa "bättre mäns döttrar" från familjer som kommit i ekonomisk nöd efter kontinentalblockaden att få skolutbildning. I stadgarna 1869 förkom följande ämnen: kristendom, svenska, tyska, engelska, historia, geografi, matematik, naturkunnighet, välskrivning, teckning, sång, handarbete, gymnastik, bokhålleri, klädsömnad och huslig ekonomi. 1913 fick skolan rätt att ge normalskolekompetens. Skolan fick hjälp och stöd av rika göteborgsfamiljer, framför allt av familjen Jonas Kjellberg. Edit Hedin var skolans sista föreståndarinna 1930–1938.

Matilda Halls skola, Göteborgs Lyceum för flickor, Fruentimmersföreningens skola och Vasa flickskola ombildades den 29 juli 1938 till Vasa kommunala flickskola. Kjellbergsskolan upprättades 1835 med hjälp av en donation från gross-

handlare Jonas Kjellberg. Flickorna skulle bli en väl utbildad samhällsmedlem, en god maka och en from husmor, den kristna undervisningen var viktigast. Flickorna fick inte roa sig offentligt på dans, teater eller senare på bio. Det blev problematiskt längre fram då skolteatern blev aktuell, men det löste sig. Även ett lärarinneseminarium drevs vid skolan fram till 1933. Skolan var helt beroende av familjen Kjellbergs välvilja, det konstaterar Edit Hedin. Den kommunaliserades 1943.

Göteborgs nya Elementarläroverk för flickor tillkom 1866 och började sin verksamhet 1867 och hade som målsättning verklig bildning, inte salongsbildning. Skolan startades och stöttades sedan av flera mecenatfamiljer, som Ekman, Dickson, Frisell, Kjellberg i flera generationer. Konsul Oscar Ekman var till sin död vid 94 års ålder styrelsens ordförande. Hans döttrar fortsatte att stödja skolan med donationer. Den 1 januari 1946 blev skolan kommunal.

Sigrid Rudebecks skola vill underlätta övergången för flickorna från skolan till hemmet genom att ge dem allmänbildning, mycket handarbete, träslöjd och huslig ekonomi. Anna Sandströms idéer låg till grund även för denna skola. Skolan slog vakt om missionen och var starkt knuten till Evangeliska fosterlandsstiftelsen. Sigrid Rudebecks skola blev en av landets största, då den byggts ut med realskola, gymnasium och ett folkskoleseminarium. En av lärarna, Frida Hjertberg hade arbetat 100 terminer på skolan.

I ÅSU nr 138, 1977, beskriver Erik Norberg och Harald Ryfors i *Högre allmänna läroverket för flickor i Göteborg 1929–1966. Kjellbergska gymnasiet 1966–1972* tillkomsten av det första fullständiga läroverket för flickor i Göteborg. 1972 övertogs lokalerna av Vuxengymnasiet efter period med sjunkande elevantal. Det minskade elevantalet berodde på att många familjer flyttat ut till nya stadsdelar från centrum. Skribenterna beklagar att skolan måste lämna stadens miljömässigt förnämligast belägna område vid Näckrosdammen och Götaplatsen.

Elisabeth Dahr, som varit rektor för Jönköpings kommunala flickskola, flickskolesakkunnig 1938 och ledamot av 1940 års skolutredning, har skrivit om *Flickskolor i Jönköping* i ÅSU nr 134, 1975, och hon inleder också sin bok med en kort historik

över flickskolan. Hon lyfter på ett initierat sätt fram flickskolornas pedagogiska, metodiska och psykologiska reformarbete och menar att deras kulturgärning är värt ett äreminne, vilket denna volym av ÅSU-serien verkligen är. Fina gamla fotografier av kollegier, klasser och lärare gör boken dubbelt se- och läsvärd. Jönköpings Elementarskola för flickor "Östra flickskolan" har till skillnad från andra flickskolor grundats av sju män. Skolan verkade under åren 1867–1935 i "kristlig och fosterländsk anda".

Slutet av 1800-talet var flickskolornas "lysande" period och i spetsen för den pedagogiska utvecklingen stod Anna Sandström med krav på konkret presentation av lärostoffet, samlad undervisning, självverksamhet, färre läsämnen, läxfria måndagar och talövningar i moderna språk. Skolan lade stor vikt vid elevernas hälsa och fysiska utveckling genom fotboll (!), folkdans, skridskoåkning, bad och frivillig gymnastik. Vilken framsynthet! De fosterländska inslagen i undervisningen var starka. I Jönköpings Västra Elementarläroverk för flickor eller "Santessonska skolan" var uppläggningsplanerna påverkade av Anna Sandström, man strävade efter fantasiens och känslans odling och tillämpade Fröbels tankar om lekens betydelse. Små klassavdelningar, samma klasskamrater och lärare hela skoltiden gjorde skolan trivsamt. Dessa båda flickskolor, "Östra" och "Västra", sammanslogs till en kommunal flickskola 1935. Kommunaliseringen av privata flickskolor, påpekar Elisabeth Dahr, blev en stor omställning med ny författning, nya kurs- och timplaner, ny huvudman och nya ägarförhållanden och nya ekonomiska villkor. Kommunaliseringen blev en räddning för många lärare med nya anställningar inom gymnasium, fackskola eller grundskola, men ändå oviss och bekymmersam för de icke-ordinarie.

Elisabeth Dahr har i *Sveriges högre flickskolors lärarförbund och dess föregångare. En historik*, nr 146, 1980, gett en ingående beskrivning av lärarförbundets kamp genom åren för bra pension, bättre lön, anställningstrygghet och sjukförsäkring för lärarna. Föregångarna till SHF var "Flick- och samskoleföreningen" och "Sveriges Högre Flick- och Sam-

skolors Lärarinneförbund”. En spännande läsning om förbundens kamp för drägligare villkor för sina medlemmar.

I *Minnen från privatläroverk och om lärd undervisning i hemmen m.m.*, nr 53, 1938, uppmanar B. Rudolf Hall: ”Berätta edra pedagogiska levnadsminnen skriftligen!” under rubriken ”The gamla haffua icke heller varit fåånar”. Han uppmanar alla läsare att skriva om studentminnen, läroverksminnen, flickskoleminnen och folkskoleminnen. Ur denna volym väljer jag att referera Leonore Odenkrants, f. Ekman (1857–1946), min morfars syster. Jag träffade henne då jag var riktigt liten, 6 år, hon omkring 80 år. Hon berättar från Annelund utanför Borås hur Elementarläroverket i Göteborg kom till 1866 och att hon började där 1868. Läroplanen var ”revolutionerande”, berättar hon, med naturvetenskaperna och geometri, fäderneslandets litteratur och gymnastik. Vi hade mest manliga lärare, och hon minns skoltiden som en ovanligt trevlig tid. Hon konstaterar till sist ”att det största steget togs när man insåg att för flickors uppfostran fordrades mer än de så kallade talangerna – nämligen en målmedveten och allsidig undervisning”.

I ovanstående utrop ber B. Rudolf Hall att skribenterna inte skall glömma att berätta ingående detaljer om utmärkta lärares undervisningssätt och uppfostringsförfarande, som kan vara till ledning för yngre och blivande lärare. I volymen *Goda lärare. Minnesbilder av f. d. lärjungar o. a.*, nr 63, 1942, kan läsaren ta del av ett 70-tal nedteckningar om goda lärare vid svenska universitet och högskolor, vid seminarier och vid läroverk i utlandet och stiftsvis i Sverige. Även privatundervisning i utlandet och i Sverige får stort utrymme och till slut folklig undervisning i svenska hem, kyrkor, folkskolor etc. Hall har ett krav, ”att det som skrives, är sant”. Han resonerar själv kring lärarpersonligheter och läraryrket i boken (s. 295–307) och konstaterar att begreppet en ”Född lärare” innebär enligt honom att en god lärare torde ha vissa naturliga förutsättningar för fostrande och undervisande verksamhet.

I en bok, som kom ut 50 år senare, *Skolledare minns*, 1990, berättar två flickskolerektorer, Hilla-Britta Lindeberg och Birgit Rodhe, om flickskolans avveckling och problem i samband därmed. Båda konstaterar att många av flickskolans pedagogiska

och metodiska idéer tillämpas i dagens grundskola och gymnasieskola.

Hilla-Britta Lindeberg jämför hur det är att vara rektor vid en flickskola och sedan övergå till att vara rektor vid ett gymnasium. Birgit Rodhe berättar om sin tid som rektor vid Malmö kommunala flickskola, som ordförande i expertgruppen i 1957 års skolberedning om flickskolans framtid och som skolminister och ansvarig för propositionen inför Lgr 80.

När det gäller språkundervisning för flickor, har Ingar Bratt i *Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850–1905*, nr 156, 1984, ägnat ett kapitel åt engelskämnets utveckling i flickskolan. Boken är en fortsättning på hennes avhandling *Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850*, nr 139, 1977. Ingar Bratt konstaterar att det är kännetecknande för 1850- och 1860-talen att både pojkar i gossläroverken och flickor i flickskolan skulle lära sig flera främmande språk. Ingar Bratt slår vidare fast att kunskaper i engelska avgjort tillhörde den högre kvinnobildningen och att flickorna hade stor nytta av sina engelskkunskaper som guvernant, lärarinna i flickskolan, som översättare eller lågavlönad tjänsteman i statligt verk. De tre främmande språken var flickskolans mest gynnade ämnen, en bildad flicka skulle vara orienterad i alla tre! Ingar Bratt pekar på att engelskan får en allt starkare ställning bland bildade kvinnor. Vid sekelskiftet blir tyskan första språk i fler och fler flickskolor. Författarinnan poängterar att flickskolan under perioden 1850–1905 i språkundervisningen först och främst lade vikt vid samtalsfärdighet och litteraturläsning, medan man i gossläroverken betonade grammatik och översättningsövningar. Lärarinnorna i flickskolan saknade ofta klassisk utbildning och de var ofta utbildade av engelsktalande hemma eller utomlands. Guvernanttraditionen levde kvar, menar Ingar Bratt.

Elisabet Hammars *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare*, nr 148, 1981, behandlar av naturliga skäl inte flickskolan, men berättar bl.a. om franskkunskapernas betydelsefulla roll för de ledande klasserna, om lärare i hemundervisningen, i skolorna och vid universiteten, och om resornas betydelse för kunskaper i franska. Boken är en inspirationskälla för vidare forskning om privatundervisningen.

Åke Isling:

Bilder från folkskolan

B. Rud. Halls främsta insats som redaktör för ÅSU-serien är, anser jag, hans insamling och utgivning av minnen och lokala akter från den tidiga folkskolan. Detta är dokument som vi annars i det mesta skulle vara utan.

Redan volymerna 2 och 3/1921 – seriens startår – innehåller lokalt material, nr 2 om ”Fryksände, Lena, Skultuna, Snavlunda, Välinge skolhistoria” och nr 3 ”Självbiografier av folkskollärare I–IV”. 1922 följer volym 6 ”Lancasterskolor” i ”Vingåker, Dala-Husby, Huskvarna, Valleberga, Göteborg, Hamrånge, Åseda, Wallby o.s.v.” och 1923, volym 8 ”Folkundervisning med lärda, etiska och praktiska inslag” i ”Garpenberg, Levene, Strömsholm, Tådene, V. Vingåker, Västerhaninge och Västerljung”.

Som synes finns ingen geografisk systematik. Texterna torde ha getts ut allt eftersom de kom redaktören till handa. Den linjen fortsattes under 1924 med volym 12 ”Ur Husby-Rekarne, Kroppa, N. Björke, Älvdalens, Silleruds, Odensjö, Tådene och Garpenbergs skolhistoria”, 1925 med volym 14 ”Ur Växjö stifts folkundervisningshistoria 1795–1865” och 1930 med volym 29 ”Skånska folkskolor. Minnesanteckningar m. m.”

Hall tilltrorde tydligen läsarna stor kunskap om var socknarna låg och gav härom föga upplysningar. Han torde ha blivit medveten om denna brist. I slutet av volym 53/1938 fördelades nämligen dittills utgivna volymer – alltså fram t.o.m. årgång 28 – på stiftet och även på landskap inom stiftet.

Från volym 36/1932 utgavs det lokala materialet om folkskolan med den samlande titeln ”Hågkomster från folkskola och

folkundervisning”, volym 38/1933 med tillägget ”Ny följd”. De lokala texterna tycks emellertid ha hopat sig, och det blev hela elva volymer av detta slag, från 51/1937 romerskt numrerad III fram till 107/1962 med delserienumret XI.

Tillsammans ger den här redovisade utgivningen en överväldigande minnesdokumentation över den svenska folkskolans villkor och utveckling under dess första årtionden. Att i en kort artikel ge rättvisa åt detta rika material är omöjligt. Jag får nöja mig med att göra några belysande nedslag.

I den första folkskolestadgan 1842 fastställdes att det i varje socken och stadsförsamling skulle inrättas minst en, helst fast, folkskola. Bondeståndet hade under två riksdagar kämpat för att folkskolan, liksom läroverket, skulle bekostas med statliga medel. Så blev det inte. Den ekonomiska bördan lades på socknarna, och alltså till större delen på bönderna. Detta gjorde att man i många socknar försökte förhålla folkskolans införande.

Så var t.ex. fallet i Odensjö socken inom Sunnerbo härad i Småland. Man ville där inrätta en enda skola för hela pastoratet och för detta sökte man, som var möjligt för särskilt fattiga socknar, statsbidrag till lärarlönen. I stämmoprotokoll 1843 motiveras detta bl.a. så här:

Sunnerbo lär vara ett bland de minst fruktbara härader i Göta rike, och säkert är, att Odensjö har den magraste mark i Sunnerbo... Backstugusittarnes antal blir till odräglig tyngd vid de fattiga barnens underhåll och fostran (deras skolgång skulle bekostas av fattigkassan, min anm.) På 15 förmedlade hemman har socknen 77 hushåll i torp och backstugor.

Statsbidrag beviljades, och 1844 beslöts att en lärare för pastoratet skulle anställas. Två år senare återtogs dock beslutet. Man borde i det längsta uppskjuta ärendet:

Johannes Göransson i Wret yttrade om skolan, att den icke gör folket frommare, än det varit förut, och den blir mer till tyngd än nytta, hvarför man borde möjligen längst undvika den. (Citaten volym 12, s. 117 f.)

1847 (det år reformen skulle vara genomförd i hela landet) fattades på nytt beslut om att anställa lärare. Ansökan om statsbidrag till lärarlönen upprepades under hela 1850-talet.

Andra socknar beskriver på liknande sätt den stora fattigdomen vid tiden för folkskolans införande. På Gotland t.ex. hotade hungersnöd efter missväxt i mitten av 1840-talet (volym 8 s. 74). Svårast att följa folkskolestadgans påbud hade de vidsträckta socknarna i Norrland. Ännu i början av 1860-talet saknades folkskolor i Pajala, Karesuando och Jukkasjärvi socknar. Om förhållandena i byn Villvattnet inom Burträsk församling i Västerbotten på 1870-talet berättas:

... folkundervisningen (var) här liksom i andra landsförsamlingar synnerligen bristfällig. Skolhus funnos icke i byn; ej heller var där någon lärare fast anställd. Bönderna i byn lejde någon läs- och skrivkunnig person, som under några veckor tog hand om barnens undervisning. Han erhöll avlöning för den tid, som den provisoriska skolan pågick... Skolan inrymdes hos någon av byns bönder i dennes sommarstuga, den s.k. bagarestugan, eller något ledigt rum i mangårdsbyggnaden. (Volym 51, s. 59)

Oviljan mot reformen visade sig genom att man under de första årtiondena gav folkskolan mycket usla villkor. ÅSU- volymerna ger mängder av belägg härom från olika delar av landet. Bäst ordnades vid den fasta skolan i kyrkbyn. Sämre var det ställt ute i socknens avlägsna skolrotar. Från en byskola inom Tysslinge socken i Närke 1859 berättas:

Skolrummet var en liten kammare ofvanpå ett uselt brygghus. Inventarierna voro ett bord, en stol, en gammal soffa – ty min bostad var skolkammaren – några s.k. träbockar. Hvarpå lades bräder, hvilka utgjorde både sittbänkar och bord för barnen. När barnen skulle skriva eller räkna, måste de ödmjuka sig, falla på knä på golvet och lägga skrif- och räknematerielen på de breda sittbrädena. (Volym 38, s. 103)

Många lärare flyttade mellan roteskolorna. Så var det för läraren i Tysslinge, som skötte tre skolor:

Hvar jag än höll skola, måste jag ovillkorligen hem fredagskvällarne för att om lördagarne hålla skolförhör i de båda skolor, som hvilade. Sommarvägen till Tholsboda gick öfver berg, stenar, kafvelbroar, mossar, kärr och vattenpussar... Om vintern ledde vägen åt Suttareboda öfver Gilåssjön. Framåt våren hälsade det ena hålet i isen det andra, och jag måste hafva en stång med ena

ändan hvilande på axeln och den andra för mig på isen för att känna om det var hål i denna. (Samma s. 105)

Mot skildringar av detta slag kan ställas rapporter från församlingar där man redan före 1842 hade folkskolor och där man snabbt kunde anpassa sig till stadgans krav: utforma skolreglemente, förbättra lokalerna och skaffa undervisningsmateriel. Så var fallet t.ex i bördiga jordbrukssocknar som Västerljung och Västerhaninge i Södermanland (volym 8 s. 40 resp. s. 137) liksom i flera socknar i Skåne (bästa exemplet Vinslöv, där under folkbildarpionjären C.A. Bergmans ledning byggdes skolhus i församlingens fyra byar redan efter beslut 1833).

Även i en del skogssocknar ökade inkomsterna under 1800-talet, så att man tidigt kunde ge folkskolan goda resurser. I Älvdalens församling i Dalarna t.ex. fick man ett ordentligt skolhus färdigt 1856:

Det innehöll, utom lärosal, två mindre rum för läraren på nedre botten samt ett vindsrum över skolsalen... Vid skolan inköptes en åker, som av läraren fick användas. Dessutom uppfördes ladugård och källare (för lärare på landsbygden ingick foder och hus för en ko i lönen, min anm.) (Volym 12, s. 10 f)

Elevernas villkor kunde också vara mycket olika. Ett stort bekymmer var, särskilt vintertid, de långa skolvägarna. Även i Skåne, där avstånden i förhållande till norrut i landet var små, ordnade man i en del fall inackordering. I Sallerups socken t.ex. fick de långväga eleverna bo i skolan, så länge den fasta skolan i kyrkbyn var socknens enda:

På måndagsmorgonen hade de med sig korgar och krus med mat för hela veckan (bröd, fläsk, stundom potatis, mjölk och dricka). Bordet i samlingsrummet var långt med en hylla under bordskivan. På denna hylla sattes matförråden. Om någon mat behövde värmas, gjordes detta på lärarens spis. I sofforna, som stodo utmed samlingsrummets väggar, utgjordes bolstren av långhalm. Barnen, som behövde nattlogi, voro många. Flera lågo i samma säng och en del på golvet. (Volym 16, s. 13)

I redogörelserna för skolförhållandena i storstäderna möter ofta stor fattigdom och även vanvård hos eleverna. Från Majorna i Göteborg på 1870-talet berättar en lärarinna om sin klass med ett

30-tal flickor. Av dessa var alla utom tre klädda i trätofflor och klänningar från fattigvården. De flesta saknade ytterkläder att skylla sig mot vinterkylan. De kom ”omvirade med tjocka ylleschalar, knutna på ryggen”. (Volym 36, s. 115)

Även idylliska förhållanden skildras. Så t.ex. berättas från Genarps socken i Skåne om en lycklig skoltid. En särskilt stor dag var det, när man nåddes av ”Läsebok för folkskolan” (den första upplagan utgavs 1868):

Den dagen Folkskolans läsebok första gången lades fram på bänkarna och vi fingo lyfta på dess pärm, glömmer jag aldrig. Mäster höll först ett litet tal om denna skatt, som kommit till oss. Därefter fingo vi springa ut till brunnen och tvätta oss riktigt rena om fingrarna, och så började läsningen. Vad den boken innehöll underbara ting! (Volym 29 s. 58)

Glädjen över den nya boken får ställas i relation till det torftiga läsmaterial och i övrigt bristande utrustning som den tidiga folkskolan annars fick nöja sig med. Även härom ger ÅSU-volymerna talrika besked.

1863 påbjöds i en kungörelse att i folkskolans gymnastik skulle för gossarna ingå militärovnings. Även detta inslag framställs i berättelsen från Genarp som roande:

Ibland hade pojkarna exercis och lekte krig, utrustade med trågevär. Då var mäster riktigt i sitt esse. Flickorna fingo se på. Försedd med ett riktigt gevär tågade läraren i spetsen. Det bar av över stubbåkrar och klövervångar. Slaget stod och svenskarna segrade. Vid sådana tillfällen skrattade och skämtade mäster, något som eljest sällan inträffade.” (Samma s. 59)

Den mesta tiden i 1800-talets skola användes för undervisningen i kristendom. Beskrivningen av en skoldag 1879 i Nederluleå socken i Norrbotten kan ge en bild härav:

... dagens skolarbete ... inleddes av läraren med Luthers morgonbön, en psalm och uppläsning ur Nya testamentet. Därpå förhördes katekes- eller bibl. hist.-läxan, de enda läxor, som förekommo, alternativt tre dagar i veckan vardera. Så följde en timmes bibelläsning, som tillika fick tjäna som innanläsningsövning, varpå en välskrivningslektion avslutade förmiddagsläsningen. De

närboende gingo hem. Övriga intogo sin middag i skolan ur medförd matsäck eller hos någon intill skolan boende familj.

Efter en timmes middagsrast intogo vi åter våra platser och nu följde först en räknelektion, sedan innanläsning i Folkskolans läsebok och slutligen en timmes förhör på 'förståndet'. Läraren gjorde härunder en del frågor i kristendom med ledning av en frågobok, och här gällde det att vara hemma ett stycke utanför katekesens välkända allfarsväg.

Dagen avslutades så med aftonpsalm av barnen, varpå läraren läste en längre psalm. (Volym 36, s. 166)

Från 1870-talet och framåt utgick statsbidrag till lönerna för folkskolans lärare, efter hand med 2/3 av lönen. Detta tillsammans med folkskolinspektörernas pådrivande kontroll (tillkom på 1860-talet) och en förlängd lärarutbildning förbättrade väsentligt folkskolornas standard. Även om förbättringarna vittnar texter i ÅSU-volymer. Vid ett möte med Borrby lärareförening i Skåne 1896 ges i ett tal en översikt över utvecklingen med följande positiva bedömning av vart den dittills lett:

Om ock den gamla stommen i sina hufvuddrag kvarstår, är folkskolan i våra dagar likväl en helt annan än folkskolan af år 1842; den trånga uppfattningen af hennes betydelse har vidgat sig; hon genomströmmas af en ny anda och syftar till ett högre mål, hvilket ej blott i opinionen utan äfven i lagstiftningen finnes klart fattadt och uttaladt. – Föräldrar och andra, som iakttagit det goda inflytandet, skolan utöfvat både med hänsyn till barnens intellektuella och moraliska uppfostran, hafva allt mer lärt sig betrakta henne med aktning och tacksamhet. (Volym 38, s. 113)

Elisabet Hammar:

Privatskolor och hemundervisning

I samband med årsmötet i Lund 1993, anordnade föreningen ett minisymposium om privatundervisning och samlade inläggen i volymen Utbildningshistoria 1994 (ÅSU 176). I mitt bidrag hade jag tagit fram några siffror beträffande privatundervisningens omfattning under århundradenas lopp och lätt kunnat konstatera att fortfarande i slutet av 1800-talet var den privata undervisningen i landet långt mer betydelsefull än den offentliga (ÅSU 176 s.16-17). Ändå ser man lätt av listan som följer i slutet av denna artikel att denna viktiga undervisning blivit magert belyst i ÅSU-serien, 15 volymer av 180, varav somliga inte alls har privatundervisningen som sin huvudsak, utan den slinker med som av misstag, vilket är ganska typiskt. Jag själv, till exempel, hade inte anat att det var där jag skulle hamna, när jag ville ägna mig åt franskundervisningens historia. Ändå faller perioden före 1807 helt och hållet inom privatinläringens sfär (ÅSU 148). Samma sak händer om man vill undersöka flickornas undervisning eller inläring (ÅSU 104, 117, 128 och 134, 157 och Marianne Jersdals, Birgit Rodhes och Gudrun Spetztes inlägg i ÅSU 176). Dessutom gäller nästan uteslutande privatundervisning om man intresserar sig för specialundervisning, som handelsämnen (ÅSU 81 och Ingrid Lindells inlägg i ÅSU 176) eller reformpedagogers gärning (ÅSU 66, 157 och Gunnar Richardsons och Birgit Rodhes inlägg i ÅSU 176)¹

Johannes Matthiæ Ratio Studiorum (ÅSU 17) behandlar mest latinstudier, vilket för oss ju känns fjärran. Annat verkar välbekant, som nödvändigheten av kroppsövningar och att barnets första åldersperiod börjar inte bara vid födelsen utan ”snarare

¹ Volymerna om flickskolor och reformpedagoger behandlas på annan plats. i avlelsens ögonblick”. En visdom som gärna kunde spridas fortfarande är att ”det kostar lika stor möda att lära sig en ful som en vacker handstil”.

De tre ”stora volymerna” om privatundervisning under årsboksseriens tidigare tid kom ut under ledning av B.Rud. Hall och har alla tagit sig formen av en samling och presentation av dokument och minnen. Den första gäller privatskolor, närmare bestämt ”manliga privatläroverk” (ÅSU 44) och indelas i nyspråkliga, yrkesförberedande realläroverk å ena sidan och allmänbildande privatläroverk å den andra. Bland de förstnämnda finns dokument gällande Thenstedts tekniskt inriktade internatläroverk i Stockholm på 1760–70-talen, grosshandlare Brändströms ”affärsbetonade språkläroverk” i Gävle, von Konows kadettinternat i Mariefred och magister Wirganders sjökadettskola i Karlskrona, alla från början av 1800-talet. De allmänbildande privatläroverken som på detta sätt belyses är nästan alla från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet: i Stockholm Fribyggaresällskapets lyceum, notarien Nordings pensionsinrättning, Afzelii skola och Hillska skolan på Barnängen; i landsorten Ramströms humanistiska lyceum i Uppsala och Henschen–Ullstens lärda goss-skola i Karlskrona. Man får t.o.m. ta del av von Wreechs internatskolelag i Tobolsk från 1719 och Runebergs privatskolestadga i Borgå 1837.

Halls andra volym (ÅSU 49) gäller adelssönens fostran. Där kan man av naturliga skäl gå längre tillbaka i tiden och de första dokument som tas upp här är moderliga och faderliga brev till Peder Banér, som i tidiga tonåren på 1550-talet uppfostrades i Danmark. Ett långt brev från Erik Brunnius före jullovet 1630 beskriver för Axel Oxenstierna hur han i Uppsala, i ”det akademiska dammet”, lett Claes Bielkenstiernas undervisning. ”Den metod, jag hittills följt i hans undervisning,” skriver han (brevet är översatt från latinet), ”har varit växlande efter hans ålders och begåvnings mottaglighet: sedan vi blivit färdiga med de elementära övningarna, vilka bestått i samtal, dels med ämnen från böckerna, dels helt okonstlat hållna oss emellan, jämte en förberedande kurs i religion och skolämnen, särskilt

politik, har jag med all makt strävat efter att han skulle bli väl bekant med de klassiska och historiska författarna – ur vilka jag omsorgsfullt utvalt och efter min lärjunges fattningsgåva anpassat politiska regler och råd”(s. 14). Han har också fått hålla föredrag ”från offentlig kateder”, bl.a. över ämnet ”Kan en kristen furste med gott samvete föra krig?”, ett ämne som kan vara nog så knivigt vid den tidpunkten. I volymen finns också brev och dokument rörande Magnus Gabriel De la Gardies fostran och planerna på en exercitieakademi i Uppsala, professor Olof Verelius’ råd beträffande Jacob Spens’ fostran och hans utrikes resor från 1660-talet, Johannes Schefferus’ råd om studiefärder och olika studieplaner från slutet av 1600-talet. Från 1700-talet får vi bl.a. ta del av pageinformatorn Nils Hufvudsson Dals pedagogiska reformplan från 1725 och professor Carl Aurivillius’ studieplan för informationsundervisning, men den största delen upptas av den 15-årige Gustaf Ruuths studieresa i Europa 1784–1787, skildrade i brev från hans guvernör Peter Moberg (s 67–126). De är först i Edinburgh och London, tar sig sen via Paris till Strasbourg, varifrån en noggrann utgiftsredovisning skickas till fadern, där man kan konstatera att tvätten inte kostat särskilt mycket mer än ”hårlagning” och puder och ungefär lika mycket som en uniformshatt. Sist besöks Florens, Neapel och Rom.

Den tredje volymen (ÅSU 53) är en sammanställning av minnen från pojkar och flickors privatundervisning i skolor och hemma under 1800-talet. Först berättar grosshandlare Erik Wilhelm Langenberg om hemundervisning, läroverket i Västerås och informatorsundervisning och även de övriga berättelserna omfattar ofta hela utbildningsgången. Men vi får också inblick i Bollnäs privata samskola, under en något senare tid, 1907–1908, och en samlande bild av en ”mors och hennes döttrars undervisning”, ca 1825–1875, samt en stor mängd skolminnen, ganska många av blivande lärarinnor. Allra sist kommer ”minnen av och om guvernanter”, denna talrika, men i stort sett bortglömda lärarkår.

Efter dessa volymer har det dröjt ganska länge innan privatundervisningen uppmärksammas igen i denna serie, och det berodde således på en sinkadus: franskundervisningen före 1807

kunde inte beskrivas på annat sätt än att man plöjde tvärs igenom all upptänklig privat undervisning: hemma för guvernanter, betjänter, barnsköterskor och informatorer, i privatskolor, militära skolor och som privat undervisning vid sidan av den offentliga i läroverken, vid exercitieinstitutionerna vid universiteten och under de långa peregrinationerna, bildningsresorna (ÅSU 148). Till sist kom samlingsvolymen från symposiet om privatundervisningen (ÅSU 176), där inläggen är indelade under rubrikerna Hemmet, den ursprungliga skolan (husfadern, informatorn, guvernanten), Minnesvärda privatskolor och profiler (Palmgrenska och Detthowska skolorna och Betty Ehrenborg-Posse) och I brytpunkten mot det offentliga (handelsundervisning och preparandkurs till seminarier).

Privatskolor och hemundervisning behandlas i volymerna:

17. *Erasmii De civilitate samt Matthiæ Ratio och Libellus.* ”Studieplan (Ratio Studiorum) [...] för [...] collegium Stockholmense[...]” s. 57–88. (1926)
44. Hall, B.Rud., *Manliga privatläroverk.* (1935)
49. Hall, B.Rud., *Adelssönens fostran.* (1936)
52. *Läroverk och livsverk. Personliga minnen.* (delvis) (1937)
53. *Minnen från privatläroverk, och om lärd undervisning i hemmen m.m.* (1938)
63. *Goda lärare. Minnesbilder av f.d. Iärjungar o.a.* (ett 40-tal sidor) (1941)
66. *Reformpedagoger.* ”Om Jonas Georg Nording” s. 123–179. (1943)
81. Wiberg, Albert, Från upplysningstiden. *Spridda undervisningshistoriska studier.* Handelsskolor, informatorundervisning, bibliotek (delvis). Vol 81 A. *Då Stockholm skulle få en handelsakademi. Carl David Steens handelsexercitiekontor 1770–1772, en Handelshögskolans föregångare;* Vol 81 B. *Från Johan Olof Wallins studentår;* Vol 81 C. *Folkliga bibliotekssträvanden omkring år 1800.* (1950)
104. Grauers, Sven, Anna Sandström 1854–1931. *En svensk reformpedagog.* (1961)

117. Hedin, Edit, *Göteborgs flickskolor. En historisk återblick.* (1967)
128. Kyle, Gunhild & Herrström, Gunnar, *Två studier i den svenska flickskolans historia. (Svensk flickskola under 1800-talet och Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag.* (1972)
134. Dahr, Elisabeth, *Flickskolor i Jönköping.* (1975)
148. Hammar, Elisabet, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare.* (1981)
157. Åstrand, Sigurd & Kollén, Alice, *Två studier av pedagogiska pionjärinsatser. (Sofi Almquists samskola 1892–1936 och Ester Bohman bland reformpedagoger och medarbetare. Ett banbrytande reformarbete 1909–1936.* (1985)
176. *Utbildningshistoria 1994.* Acta från ett symposium om privatundervisning (1994)

Elisabet Hammar:

Ämnes- undervisning

Undervisningens utveckling under årens lopp i en enda disciplin är något som i denna årsboksserie bara varit föremål för studier när det gäller de moderna språken. Ingar Bratts grundläggande arbeten om det senkomna ämnet engelska ger goda översikter över alla de moderna språkens ställning inom den svenska skolan, särskilt i förhållande till latinet, det allt överskuggande språket under så lång tid. Hon skildrar engelskans svåra väg till att accepteras jämsides med de moderna språk som var först på plan både som önskvärda språk för de övre samhällsklasserna och senare i det offentliga skolväsendet nämligen franskan och tyskan. Hennes första bok behandlar tiden före 1850, dvs i stort sett den tid då all inläring av engelska skedde på privat initiativ. Även om man redan under 1700-talet diskuterade frågan att modernisera den offentliga skolan och införa moderna språk, naturkunskap och ekonomi på schemat, blev det ingen ändring före 1807, men även då var resultatet magert, särskilt för engelskans del. Det enda moderna språk som undervisades i trivialskolan var modersmålet, resten togs som förut upp av latinet. På gymnasiet kunde de elever som ämnade sig till "civilståndet" få någon veckotimmes undervisning i tyska eller franska i stället för att läsa hebreiska. För engelskans del fanns egentligen bara den möjlighet som redan funnits länge för samtliga ämnen som betraktades som eftersträvansvärda, men som inte fanns på schemat, nämligen att på lediga stunder ta lektioner "mot särskild wedergällning [...] af någon deruti inom Werket kunnig Lärare". Universiteten hade visserligen en mer officiell språkundervisning, med sina utnämnda språkmästare, men lektionerna dessa ofta flerspråkliga lärare gav var av

mycket praktisk natur och de flesta elever fick även här sin undervisning ”mot särskild wedergällning”. Utom direkt hemundervisning eller enstaka lektioner fanns egentligen bara militära och privata skolor, Kadettskolan i Karlskrona, som senare blev krigsakademin på Karlberg, Thenstedtska och Stridsbergiska skolorna i Stockholm och Wurmbhs handelsseminarium i Veinge, Brändströms språkläroverk i Gävle och de tyska församlingsskolorna i de större städerna. I början av 1800-talet kom dock några nya skolor till stånd, dels Handelsinstitutet i Göteborg 1826 och två reformskolor i Stockholm, Nya Elementarskolan 1828 och den privata Hillska skolan på Barnängen 1830. Nya Elementarskolan hade inrättats som en statens provskola och var resultatet av den stora uppfostringskommitténs arbete 1825–1828. Undervisningen i den skolan bevakades noggrant och hade skickliga lärare, som senare fick stor betydelse för språkundervisningen i landet genom sina läroböcker, främst de engelska och franska av E M Olde på 30- och 40-talen. Bratt följer hela den offentliga debatten under perioden, som berättar mycket mer än om undervisningen i de moderna språken.

Den andra boken om engelskundervisningens historia behandlar tiden 1850–1905 och visar givetvis på en helt annan bild. Det är den spännande historien om de moderna språkens institutionalisering, lämpligt inringad av en riksdagsmotion om en professur i moderna språk 1850 och utnämningar av professorer i enbart engelska 1904. Denna period inrymmer också den första debatten bland allmänheten om lämplig språkmetodik i skolorna, vilken så småningom ledde till en utveckling från en formalistisk grammatik och översättningsmetod, där eleven främst skulle lära sig logiskt tänkande, till en metodik som stod på talets grund och stöddes av den nya vetenskapen fonetik, dvs första försöket för en ”direktmetod”. Denna bok innehåller inte, som den första, en översikt och analys av de i Sverige tryckta läroböckerna under perioden¹ utan koncentrerar sig på villkoren och den institutionella utvecklingen, även på den privata sidan, men läroböckerna lyser givetvis inte med sin frånvaro. Fantasieggande är förstås uppräknningen av praktiska läroböcker för amerikafarare.

1. En sådan översikt och analys är publicerad på annat håll.

Eftersom Elisabet Hammars studie om franskundervisningen stannar 1807, blir hennes praktiskt taget helt och hållet ett panorama över tidens privatundervisning. Hennes och Bratts böcker kompletterar varandra väl, eftersom Hammars till stor del stödjer sig på privata arkiv och den konkreta sidan av inläringen. Hon lämnar nästan helt och hållet debatten åt sidan, redovisar de olika exemplen på franskundervisning som hon hittat i hem (där går naturligtvis ”fransyskan” i spetsen, dvs. guvernanten), skolor och universitet och ger bl.a. uppställningar på spåren efter den i skola efter skola. Varje akademisk språkmästare får sin berättelse i den mån detaljer har kunnat uppsåras. Författaren har även ägnat ett kapitel åt de ofta flera år långa studieresorna, som ju också ingår i vår pedagogiska historia. Och det var inte bara adelsmännen som kom ut i världen och kanske inte alltid de som drog mest nytta av resan. Carl Gustaf Tessin skriver beträffande sin tid som studerande i Paris:

[...] jag gick på kaféer och sprang på teatern, jag umgicks i dåligt sällskap och gjorde mina övningar när det passade mig; medan min guvernör besökte lärde, förhörde sig om seder och handel, beflitade sig om sina studier. Vi avreste tillsammans till Italien, han lärd och med skärpt förstånd, jag tanklös och häftig. [Övers. från franskan] (s 115)

Ämnesundervisning behandlas i volymerna:

139. Bratt, Ingar, *Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850.* (1977)
148. Hammar, Elisabet, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare.* (1981)
156. Bratt, Ingar, *Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850–1905.* (1984)

Olle Österling:

Läroarutbildningen i belysning av ÅSU-serien

De årsböcker i Svensk undervisningshistoria som behandlar läroarutbildningens framväxt i vårt land representerar en omfattande dokumentation över många årtiondens ambitioner att lyfta och professionalisera en yrkeskår som till en början mest bestod av fromma skolmostrar, avdankade knektar och rotehjon oförmögna till annat arbete. De representerar också en varierande redovisning av förhållanden och fakta, från mer eller mindre anekdotiska personliga minnen och rapsodiska lägesbeskrivningar till övergripande, systematiska presentationer av utvecklingstendenser och förnyelseinsatser.

I vissa årsböcker är läroarutbildningen ett huvudtema, i vissa andra ett komplement till det egentliga huvudtemat, nämligen skolans utveckling. Nedanstående översikt över läroarutbildning i ÅSU-tappning har gjorts med utgångspunkt både i årsböcker vars huvudtema eller enda tema är läroarutbildningen och i årsböcker som har annat huvudtema men i vissa delar även belyser läroarutbildningen. Urvalet har inte styrts av någon heltäckningsprincip i den bemärkelsen att varje årsbok helt eller delvis avseende läroarutbildning måste med. Ambitionen har snarare varit att ge några smakprov som förhoppningsvis kan locka till läsning av respektive texter i deras helhet.

Inledning

Enligt 1842 års folkskolestadga skulle seminariernas antal vara 13. Undervisningen var av varierande längd: 1–3 terminer allt efter sökandes förkunskaper. 20 år senare utökades studietiden till 3-årig, efter ytterligare 15 år till 4-årig. Stadgan fastslog att

den som ville skaffa sig behörighet för fast tjänst vid folkskola, antingen han genomgått seminarium eller inte, skulle avlägga prov. 40 år senare bestämdes att för anställning som folkskollärare skulle krävas avgångsexamen från statligt folkskoleseminarium.

De första folkskole- och seminariestadgorna innebar en relativt lös organisation och studieordning med avsevärda skillnader mellan olika utbildningsorter. Ett gemensamt drag var dock kristendomsämnets dominans: till en början anslogs 5–6 timmar till bön och bibelläsning och ungefär lika lång tid till katekes och biblisk historia per vecka.

Fridtjuv Berg som seminariestuderande

Karaktäristiskt för religionsundervisningen vid många seminarier var det s k luntssystemet, d v s förekomsten av kompendier baserade på de detaljerade, mer eller mindre väl genomtänkta lektionsanteckningar som varje elev hade att göra. Detta blev föremål för diskussion bl a genom att Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1873 publicerade (kanske mer tendentiöst än representativt) en rad mer eller mindre förvirrade utdrag ur kompendier framkrystade av eleverna vid folkskoleseminariet i Göteborg. En av svensk folkundervisnings märkesmän, Fridtjuv Berg som höstterminen 1874 började i högsta klassen vid nyssnämnda seminarium (efter att först ha sökt till Lund men snabbt kastat om till Göteborg, sedan det blivit känt att Handelstidningens angrepp där bidragit till en gryende upprensning i luntssystemet) levererar i sina brev hem till föräldrarna en våldsam kritik av undervisningen: Seminariet föreföll honom vara en demoraliseringsanstalt. I sedlig riktning påverkades inte seminaristerna av någon. De fick varken höga föredömen, goda kunskaper eller förmågan att arbeta. Redan inträdesprovet var en plåga, värst av allt: han måste läsa upp elva katekesstycken utantill. På en del ställen kom han av sig, ”högst pinsamt”. Vid förhöret i historia excercerades mest med fredsslut, landvinningar och avträdelser. Berg skilde sig inte heller från detta med någon större heder. Hur som helst, han blev antagen som elev.

Om detta och andra seminarietidens vedermödor såsom de upplevdes av en pedagogisk pionjär (i kraft av sitt pionjärskap säkert mer kritiskt sinnad än de flesta samtida lärarstuderande) kan man läsa i Klas Bröms' välskrivna arbete *Fridtjuv Bergs pedagogik* (ÅSU 1964:112). Förutom de målande, ibland nästan drastiska ögonblicksbilderna av dåtidens lärarutbildning ger årsboken också en intressant överblick över Bergs pedagogiska grundsyn såsom den utvecklades under hans karriär från lärare till ecklesiastikminister.

Kvinnors möjlighet till folkskollärarytbildning

Till en början utbildades endast manliga folkskollärare, men 1859 bestämdes att tre av de befintliga seminarierna skulle vara kvinnliga. Striden hade dessförinnan stått hård om kvinnans rätt till en mer formaliserad inskolning i läraryrket. Belysande bilder av hur argumentationen kunde föras finns bl a i B.Rud. Halls samling av urkunder från seminarieutbildningens genombrottsstid, *Seminarierna* (ÅSU 1934: 41–43).

Ett exempel bland många: Maria Månsdotter född 1816 i Ströö församling ingav 1846 till "Stormäktigeste Allernådigste Konung" följande skrivelse. "Undertecknad fattiga Piga som genom värk blivit skadad i högra knäet och således till vanligt arbete är oförmögen har i 12 års tid oafbrutet undervisat barn i Ströö socken - - - . Till följd av 1842 års Nådiga Skolstadga skulle jag snart nödgas lämna denna befattning, alldenstund jag icke undergått Examen på det ställe nämnda Nådiga Stadga föreskrifver. Det är av denna orsak jag Underdånigst bönfaller om tillstånd att vid Lunds Skollärare Seminarium få undergå den föreskrifne Examen, efter att hafva därstädes deltagit i undervisningen."

Skrivelsen remitterades till domkapitlet i Lund som svarade bl.a., "För det första kan Consistorium icke undgå att finna flere svårigheter förenade vid ett fruntimmers undervisande vid Seminariet bland övriga Skolmästere Eleverne. Antingen skulle hon undervisas gemensamt med dem, hvilket i flere fall inte torde vara så lämpligt, eller ock enskildt, hvilket Seminarii Lärares tid knappast tillåter. Det gifves äfven ämnen, hvare ett fruntimmer har svårt både att undervisa och lämna undervisning,

till exempel Gymnastik. Men om desse svårigheter kunde övervinnas återstår dock flere. Såsom lärare vid en folkskola måste hon iklädas ansvar dels för åskillige om hände havande materialier, dels för sitt förhållande. Warningar såväl inför Skolstyrelse som Församling kunna förekomma. Såsom fruntimmer är hon i allmänhet omyndig och kan således inför Lagen inte ställas till något ansvar. Det blir dessutom en egen företeelse, att bland skolmästarne, hvillka, såsom lönte på stat, utgöra en slags tjenstemannapersonal, äfven inrymma plats för fruntimmer.” Med den argumentationen avstyrkte domkapitlet ansökan. Men regeringen biföll den, ”hvilket Wi Eder (d v s domkapitlet) till svar och efterrättelse meddela”.

Maria Månsdotter vann således tillträdet till den åtrådda utbildningen. Men hon blev inte Sveriges första ordinarie folkskollärarinna. Den äran tillkom tre kvinnor som i juni 1846, efter vederbörlig dispens, examinerades från folkskoleseminariet i Stockholm. Några månader senare debuterade en fjärde kvinna som examinerad lärare, efter bara någon månads studier. Hennes studie- och yrkesgång skildras medryckande av Göran och Britta Strömquist i *Helena Larsdotter Westerlund, den första kvinnan som examinerades från folkskoleseminariet i Göteborg (ÅSU 1982:152–153)*. Westerlund måtte av allt att döma ha varit en både självständig och pedagogiskt kreativ kvinna, vilket kanske kunde behövas i Kalfs pastorat där prostén Rahmn inledde sin ”Instruction” med orden ”Den som till Folkskollärare i detta Patorat antagen är, bör i första hand vinnlägga sig om sann gudfruktighet och sedan på grund därpå visa Patoratets Skolstyrelse, både dess Ordförande och Ledamöter, en ovillkorlig lydnad och undergifvenhet. Utan Skolstyrelsens vetskap, bifall och uttryckliga tillstånd må han icke företaga sig något nytt eller något från Skol Reglementet i ringaste grad afvikande.”

Småskollärarytbildningen

Beträffande småskolan, inrättad 1859, ansåg till en början någon särskild lärarutbildning inte behöfelig. När folkskoleinspektionen tillkom 1860 infördes emellertid den ordningen att blivande småskollärare fick auskultera i folkskolan och avlägga prov för

någon myndighet. Utbildningen delades sedermera upp på två linjer: dels mottogs eleverna i folkskoleseminarierna och erhöll småskolläraryxamen efter godkänd årsexamen i andra klass, dels tillkom särskilda skolor landstingsseminarier.

Utvecklingen från lokalt till mer centralt organiserad småskolläranutbildning har skildrats av *Sven Ekwall* i *Tidig småskolläraryr utbildning. En studie med särskilt avseende på Malmölandet 1865–1884* (1987:161). Årsboken (liksom i Klas Bröms' fall tillika framlagd som akademisk avhandling) pekar på småskollärarens viktiga och grannliga roll inom ett område där även folkskollärarens och hemmets ansvar måste vägas in i tillbörliga proportioner. Vilket ämbete beklädde egentligen den nya lärargruppen? Räknades de till folkskollärarna som ju meddelade kristendomsundervisning och därmed hade del av prästämbetet, eller hade de i egenskap av "extra mor" del av husfaderns ämbete? Intressanta frågor som Ekwall utreder på ett tankeväckande sätt.

Samma omdöme gäller hans analys av konsekvenserna av övergången från sockenpräglade kurser via privata seminarier till centraliserad utbildning i Lund: ökande metodisk och innehållslig enhetlighet, fortsatt professionalisering och, sist men inte minst, tilltagande femininisering av läraryrket.

Årsboken Seminarieminnen (ÅSU 1936:47–48) av B. Rud. Hall och Arv. Liander är den mest omfattande samlingen av personliga seminarieminnen: mer än 60 uppsatser redovisas, överspännande tiden från 1840 till sekelskiftet och avseende såväl folkskole- som småskoleseminarier. För den som är intresserad av hur studietiden kunde gestalta sig för blivande småskollärare är t ex en skildring från Västeråsseminariet omkring 1880 intressant läsning: "Lotta och jag skulle dela rum hos änkan efter en postiljon, betala en krona i veckan vardera och lämna var sin famn ved för läsåret. - - - Andan inom seminariet var högst allvarlig, det friserade håret förvandlades till slätkamning, klädedräkten antog mer än enkla former. Manliga bekanta skulle bannlysas, i annat fall riskerade man att förvisas från seminariet. - - - Föreståndarinnan var alltid allvarlig och höll hårt på respekten. Vi höllo innerligt av henne.

Måhända hade vi gjort det ändå mer om hon ej lagt ett så oöverkomligt avstånd mellan sig och oss.”

En skildring från 1890-talets Karlstadsseminarium utvecklar bilden av kraven på sedlighet i klädsel och vanor ytterligare: ”Och så var det seminariesärken. Den var också ett riktigt problem. Sydd för hand med kilar och sömmar, dubbel spar-krage, besparingar kring ärmarna och spritrynkor och efterstygn. Men att det inte fick förekomma något onödigt bjäfs eller prål det bestämde rektor Bergendal. Alltså inte den minsta spets eller langett på linnet.”

Exemplen på seminarieföreståndarnas/rektorernas auktoritära, ibland själsvåldiga detaljstyrning är ett ofta återkommande tema i elevminnena. Gustav Kaleen (i den årsbok av honom som skall omnämnas längre fram) sammanfattar rektorsväldet med orden ”Om det har kunnat sägas, att Sveriges historia är deras konungars, så kanske man skulle kunna våga den satsen att seminariets historia är dess rektorers.”

Pedagogik och metodik i forna tiders lärarutbildning

Hur den stegvisa övergången från lokalt organiserad inskolning i läraryrket till central statlig lärarutbildning skedde inom Stockholmsregionen ger Gudrun Spetze väldokumenterade besked om i *Stockholms folkskolor 1842–1882* (ÅSU 1992:169). Vid tiden för 1842 års folkskolestadga dominerade där växelundervisningen som organisatorisk form och den s.k. bokstaveringsmetoden (stavningsmetoden) som läsmetodisk.

Sällskapet för växelundervisning, instiftat 1822, och dess några år senare grundade normalskola var växelundervisningens främsta tillskyndare respektive högborg. Redan tidigare hade dock växelundervisningen tillämpats i en del Stockholmsskolor, först i Philipsenska skolan, 1818, med den unge läraren fil mag Per Reinhold Svensson som organisatör. Svensson gav några år senare ut en handledning som kom att bli normgivande för svensk växelundervisning. Med åren började emellertid kritiska röster allt mer höjas mot växelundervisningen, ett system som i tidningar, på lärarmöten och av inspektörer sas koppla av läraren från hans två huvuduppgifter, nämligen att undervisa och att fostra, och som därmed överlät nästan allt till omogna

monitörer. Kritiken hade fog för sig. Växelundervisningen vek, den lärarledda klassundervisningen gjorde sitt intåg.

Beträffande läsundervisningen kan konstateras att läsningen mer och mer blivit folkskolans viktigaste ämne (realiter; officiellt bestod givetvis kristendomsämnets hegemoni). Fram till mitten av seklet räknade man fortfarande med att hemundervisningen till stor del fungerade, och att barnen kunde läsa något då de skrevs in. Med den ökade tillströmningen kom emellertid allt fler barn till skolan utan att behärska denna färdighets elementa. En effektivare läsmetodik än forna dagars bokstaveringsmetod efterlystes. Valet föll på den från Tyskland importerade s.k. ljud-skriv-metoden.

Övergången från växelundervisning och bokstaveringsmetod till lärarledd klassundervisning respektive ljud-skriv-metod aktualiserade ett gigantiskt behov av en förändrad lärarutbildning, såväl på grundläggande nivå som fortbildningsnivå. Till den ändan omvandlades Klara folkskola till en s k mönster- eller provskola (Växelundervisningssällskapets normalskolan hade långt därförinnan ombildats till till Sveriges första folkskolärrarseminarium). Tanken var att stockholmslärarna i mönsterskolan praktiskt skulle inhämta de nya undervisningsmetoderna och därefter sprida dem över ett bredare fält. Och den tanken lyckades man ganska väl med. Många lärare, även från orter utanför Stockholm, fick sin utbildning i mönsterskolan.

Ur *Lunds och Visbyseminariernas historia* (ÅSU 1930:28) av Mauritz Malmström m fl är som många andra årsböcker huvudsakligen baserad på personliga minnen från 1800-talets senare hälft. Visbyseminariet, landets mest kortlivade seminarium (1843–64), representeras av anteckningar från seminarieföreståndaren Carl Cramens allmänpedagogiska föreläsningar. Dessa ger en inblick i hur den praktiska utbildningens teorier kunde se ut. Av våra dagars koppling av pedagogik till psykologi och andra beteendevetenskaper framskyntar givetvis föga. Men de teologiska aspekterna är, kanske mer oväntat, inte heller speciellt uttalade.

Motsvarande anteckningar från samma tid i Lund ger intrycket av att de pedagogiska förberedelserna för seminarier-

nas egna lektioner i första hand gällde analys av ämnesinnehållet, där varje fråga minutiöst skulle förplaneras och varje tänkbart elevsvar föregripas.

För att få veta mer om pedagogikundervisningens utformning kan man med fördel studera *Seminarieminnen* (ÅSU 1952:82) av Ingeborg Kumlander och Lars Freeman. I avsnittet John Chronschough i verkligheten – som bl a redovisar förhållandet vid Göteborgsseminariet som ju var den verklighet varur Bondesson hämtade en del av stoffet till sin roman – återges anteckningar förda av en dåtida elev under de föreläsningar i pedagogik som seminariets rektor August Leffler stod för. Om de teologiska aspekterna i stort sett tycks lysa med sin frånvaro i seminarieföreståndaren Cramens utläggningar, så är de så mycket mer uppenbara i anteckningarna från schartaunismens högberg och seminariet där. Redan de första noteringarna ger en antydning om hur långt schartaunismen trängt in vid denna tid: ”Skollärares plikt är att vara teolog: Skolpedagogiken innefattar skollärares särskilda tillämpning av pedagogikens grundläror. Hinder härför äro: 1) Fåfänga, 2) Lättja, 3) Misströstan om Guds nåd – glömskan av Herrens bistånd.” Än tydligare blir influensen i anteckningarna från det Leffler hade att säga om förmaningar och straff, där slutet lyder ”Slutligen bör han (läraren) sträva att upprätta den rätta ångern hos barnen; ej blott mot människor utan förnämligast mot Gud; ty den kristna skoltukten skall alltid vara förbunden med Herrans förmaning. Både när läraren undervisar och när han straffar, skall han göra detta i ödmjukhet som ett Guds redskap.”

I ett annat avsnitt av årsboken återges detaljerade anteckningar från de föreläsningar i pedagogik som rektorn för Nääs' slöjdseminarium Otto Salomon höll under en fortbildningskurs i början av innevarande århundrade. Nääs blev ju med tiden en pedagogisk vallfartsort och ett fortbildningscentrum under en långt bredare aspekt än enbart slöjd. Salomons pedagogik bar spår av Pestalozzis grunsyn men präglades, då det gällde muntlig framställning, speciellt av den sk sokratiska metoden med ömsesidiga frågor och svar där eleven slutligen själv hade att finna de rätta svaren. Metoden illustreras fint av minnesanteckningarna.

Det skiljningsystemet har nämnts tidigare i denna översikt. En annat exercerande in absurdum som ofta kommenteras i olika elevminnen är det som skulle kunna kallas lektionsutkastraseriet (ovan redan antytt i kommentarerna till ÅSU 1930:28). Med ett exempel hämtat från en annan årsbok som också omnämns tidigare, nämligen Hall-Lianders, skall ett mer konkret exempel ges (platsen är Uppsala, tidpunkten 1890-talet): ”Vi tillhöllos strängt att skriva utförliga utkast till våra lektioner, helst med fullständig utfrågning och med de svar som barnen borde ge inom parentes. I ett sådant utkast till den gamla fabeln i vår läsebok, Hunden och köttstycket lydte utkastet ordagrant så här: Vad sprang på en väg? (En hund.) Vad hade han i munnen? (Ett köttstycke.) Vart kom han efter en stund? (Till en å.) Vad låg över ån? (En spång.) Vad gjorde hunden på spången? (Han löpte ut på spången.) - - - En given följd av systemet var att man blev fullständigt beroende av utkastet, och om man under lektionen blev ställd inför någon oväntad situation, så stod man sig slätt.”

Ja, berättaren är med rätta kritisk, men hans avslutning bör också återges: ”En axplockning som denna är naturligtvis i hög grad ensidig. Den behöver kompletteras med exempel också på det nitiska och omdömesgilla sättet varpå våra lärare i många fall utförde sitt arbete.

Avslutande reflexioner

I citatet ovan säger den tillbakablickande läraren att hans axplockning naturligtvis är i hög grad ensidig och behöver ett komplement i form av ”exempel också på det nitiska och omdömesgilla sättet varpå våra lärare i många fall utförde sitt arbete”. Kanske kan något liknande också sägas om föreliggande översikt. Den är rapsodisk och tecknar måhända en mörkare bild än befogat av det som årsböckerna tillsammans taget ger, något som kanske kan urskuldas genom hänvisning till den inledningsvis anförda principen att ge smakprov snarare än en heltäckande översikt.

Kanske kan även en och annan årsbok sägas ge en bild vars representativitet kan ifrågasättas. För de flesta gäller dock inte detta, i synnerhet inte Kaleens *Fackundervisning vid våra folkskoleseminarier 1856–1914* (ÅSU 1979:142). Där lämnas en

balanserad bred skildring av främst den pedagogisk-metodisk-praktiska utbildningen under ett halvsekel, som med fördel kan läsas som komplement och bredare ram till det som här styckevis och delat lyfts fram.

Samma drag av bredd, om än avseende endast utvecklingen vid ett seminarium, har den årsbok som arbetades fram av en grupp pedagoger och skolmän några år efter det att Linköpingsseminariet lagts ner, *Klasslärarutbildningen i Linköping 1843–1968* (ÅSU 1979:136). Ett kapitel där handlar dock endast till mindre del om lärarutbildningsfrågor, nämligen det om Josef Weijne och hans liv som Linköpingsseminarist, lärare och, slutligen, ecklesiastikminister. Men kapitlet försvarar väl sin plats i ett pedagogikhistoriskt arbete. Bl.a. genom att det skildrar hur en av skolans förgrundsgestalter, liksom Fridtjuv Berg och många andra medlemmar av forna dagars begåvningsreserv, fick sin första skolning och mer professionella inriktning på vitala folkundervisningsfrågor i seminariernas hägn, hur mycket av hierarkisk ordning och fantasilöst harvande detta hägn sett med nutidens ögon än kunde innesluta.

Sven-Åke Selander:

Skola och kyrka

Alltsedan reformationen har frågor om kyrka och skola varit nära knutna till varandra i Sverige. En grundläggande tanke hos Luther var att mötet med de bibliska texterna och deras budskap var den viktigaste grunden för en personligt omfattad kristen tro. Detta förutsatte i sin tur färdighet i innanläsning; kyrkan kom därför att kräva läskunskaper som en grund för att komma till en rätt kristen tro. Läsundervisning blev alltså i första hand en kyrklig, men också en samhällelig angelägenhet. Kyrklig sed och tradition kom vidare länge att påverka skolans inre arbete, t ex i utformningen av morgonandakter och vid slutet av skoldagen. Anknytning till kyrkoåret och dess högtider bestod till långt fram i tiden och finns delvis alltjämt kvar.

Därför är det naturligt att man bland årsböckerna i svensk undervisningshistoria finner nummer på temat skolan och kyrkan.

I *Rudbeckii kyrkodisciplin och vissa av dess förebilder...* (vol 23, 30) beskriver B. Rud. Hall utförligt hur Johannes Rudbeckius (Ner.) tillämpade regler för det kyrkliga livet i sitt stift. Halls forskningar går emellertid djupare än så; han sätter in reglerna för det kyrkliga livet i ett historiskt, liturgiskt och bibelteologiskt sammanhang. Han är väl beläst i det bakomliggande materialet och antyder på många sätt dagens debatt kring hur reformationen genomfördes i Sverige: som en administrativ åtgärd, styrd uppifrån eller som något som sakta vändes från katolskt mot reformatoriskt i kyrko- och fromhetsliv. Relationen till medeltida tradition kan illustreras med vad Hall skriver om Olavus Petri syndabekännelse: ”Den är ... ej helt ursprunglig utan uppstod med någon hjälp av tankar och uttryck i katolska

böneformulär, vilka delvis upptagits även av Luther. Sålunda är nära 1/3 av bönen en mer eller mindre ordagrann avskrift i urval eller sammandrag ur några ännu i dag bevarade botböner från medeltiden. ... I motiveringen för syndaförlåtelsen, alltså i åberopandet av Guds nåd, evangelium och löften, går mästern Olof däremot ej längre i gammaltestamentligt och påvligt ledband utan blir nytestamentlig, kristocentrisk, ungluthersk. Dock: när han kommer till avlösningen och det alltså liksom i fråga om syndaerkännandet är fråga om en kyrkotuktsangelägenhet, återfaller han på nytt i viss mån i de medeltida ordvalen – ehuru naturligtvis icke i de påvliga ensidigheterna” (s a s 46f). Som framgår kan Hall ibland formulera sig onödigt provokativt och nästan raljant, men hans material och vilja att belysa i breda sammanhang inger respekt.

En viktig del av utgivningen i ÅSU är dokumenten. Flera av dem illustrerar förhållandet mellan kyrka och skola. I *Orationer och kyrkostadgar i översättning...* (76) möter exempelvis biskop Johannes Matthiae Gothus' i Strängnäs "Förslag till en god kyrkoordning (Idea boni ordinis)" från 1644. I detta dokument framträder samspelet mellan kyrka och skola tydligt: "Skolundervisning i katekesen skall meddelas av skolläraren ej blott i städerna utan i alla socknar" (a a s 145) och "efter ottesångens slut skola de mera vuxna ynglingarna och flickorna stanna kvar och av kyrkoherden eller diakonen med biträde av akoluten förhöras i katekesen" (a a s 143).

I "Idea boni ordinis" indelas personerna i kyrkan i "folket och prästerna", var och en med sitt ansvar och sina uppgifter. Biskopen representerar prästerna och makthavaren; i boken *Sven Hof's självbiografi och Testamente till biskopen och domkapitlet i Skara* (79) möter den andra sidan. Av självbiografien att döma var Sven Hof nog ingen särskilt lätthanterlig person, men hans synpunkter på hur biskop och domkapitel förmådde omsätta visionerna i praktiken balanserar väl en alltför idealistisk bedömning av tillståndet i den svenska kyrkan på 1700-talet. Om förhållandet mellan skola och kyrka på sångens och musikens område gör Hof följande bedömning: "Kongl. Skolordningen förmår, att en af Collegæ eller Hörarna skola bestyra om sången i triwial skolan, och lära gossarna sjunga våra Kyrko-psalmer.

Men detta, så wida jag wet, har icke skiett mer än en enda gång, utan en af gymnasisterna har gemenligen, offta med litet beskied, hafft att därom draga försorg. Således är hänt att, i det ställe skolungdomen kunde i förra tider rätt siunga alla brukeliga psalmer, effter noterna i den stora qwart-psalmboken; har den på min tid siungit åtskilliga felaktigt, hwilket jag genom Director cantus fåfängt sökte rätta: och O Gud wi låfwe tig, som i hwarje ottesång söngs i domkyrkan, men sedermera icke warit i bruk, kan nu hwarken bemälte ungdom, ej heller församlingen siunga, hwilket likwäl bägge för år 1719, riktigt kunde” (a a s 133).

Samarbetet kyrka-skola berörde inte bara katekes- och bibelundervisning. Ett kanske mindre känt tema är kyrkornas engagemang i de sociala frågorna i och med diakonins framväxt under 1800-talet. Ett av de arbetsområden som kyrkan efter tyska förebilder tog upp och skapade institutionella möjligheter för var omsorgen om socialt handikappade barn och ungdomar. Man kan hålla med Einar Ekman om att detta är ”en minnesvärd insats i svenskt folkbildningsarbete under förra seklet”. Ekman beskriver i två band, *Diakonien och folkskolan* samt *Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852–1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området* (80, 101), det arbetets start, genomförande och gradvisa avveckling i takt med att samhället självt kom till större medvetenhet om sitt ansvar. Ekman lägger tyngpunkten främst vid Erstas insatser på området och i framställningen möter kända namn som Marie Cederschiöld, Betty Ehrenborg-Posse, Peter Fjellstedt och J C Bring. Särskilt intressant och mindre bekant är den inventering och skildring Ekman gör och ger av hur arbetet med barns undervisning och fostran i ett diakonalt perspektiv spreds ut över landet vid mitten och slutet av 1800-talet. En mycket illustrativ karta i band 80 visar hur denna verksamhet koncentrerades kring bl a Örnköldsviksområdet, till Bergslagen samt till Mellansverige, särskilt Öster- och Västergötland. På Gotland gjordes flera försök och ibland också bittra erfarenheter. I Värmland arbetade man längs Klarälven på flera ställen och i Skåne inrättades några skolor, främst beroende på tillfälligheter och personliga relationer.

Samhällets gradvisa övertagande av det socialpedagogiska ansvaret illustrerar hur utvecklingen gick mot ett samhälle där krav på gemensamma insatser ökade samtidigt som bundenheten till kristen tro och tradition minskade. I detta samhälle skulle den allmänna skolan finna sin plats. Problemet om att formulera regler för denna i ett alltmer sekulariserat samhälle belyses grundligt i Lennart Tegborgs *Folkskolans sekularisering 1895–1909* (122). Om skolan fram till slutet av 1800-talet i stort sett varit kyrkans ansvarsområde, så blev den nu alltmer en samhällets angelägenhet. Att skapa administrativa förutsättningar för detta innebar inte bara att utan vidare skriva om regelsystemet; det handlade i grunden om att bearbeta och frigöra sig från en syn på samspelet mellan stat och kyrka som grundlagts i reformationen. Tegborg beskriver denna process i ett brett och därför mycket representativt perspektiv. Eftersom undersökningen rör den administrativa nivån är det organ som kyrkofullmäktige, skolfullmäktige och stadsfullmäktige liksom riksdag och kyrkomöte som står i centrum för analysen. Bakom spelet kring dessa ligger emellertid personer och grupper, som var och en på sitt sätt påverkar utvecklingen och utnyttjar dem för sina syften.

Den andra sidan av detta är hur kyrkans egen undervisning skulle relatera sig till ett alltmer sekulariserat samhälle. I *Livs-långt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen – Fleninge 1820–1890* (158) beskrivs hur det kyrkliga undervisningsprogrammet i en församling, Fleninge i Skåne i Lund stift, förändrades i takt med att församlingen alltmer påverkades av ett omgivande sekulariserat samhälle. Skolan tog över morgon- och aftonandakter samt ansvaret för den kristna fostran av barnen; föräldraansvaret kom därmed att undergrävas. Bordsbön blev man alltmer främmande för. Husförhören, som utgjort en nära kontaktyta mellan kyrkan och hemmen, förlades efterhand till skolhus och kommunalrum och miste därmed sin bjudande funktion. Prästerna hade inte mycket att sätta emot. En ny tid hade kommit med nya förutsättningar både för ett kyrkligt och ett samhälleligt undervisningsprogram.

Bengt Thelin:

Efterkrigstidens skolreformer i lärares och skolledares ögon

Fyra av de nu åtta volymerna i FSUH:s serie *Minnen och dokument* som behandlas här innehåller glimtar av efterkrigstidens skolreformer. Volymerna i fråga är nr 164 *Skolledare minns* (1990), nr 174 *Skolinspektörer minns*, nr 177 och *Gymnasieinspektörer minns* (båda 1994) samt nr 179 *Lärare minns sina första år* (1995).

Det är fältets arbetare och aktörer som talar, de som var med och genomförde vad som beslutats av riksdag, regering och skolöverstyrelse under detta dynamiska skede av pedagogisk omdaning. Ett skede som i det här sammanhanget lämpligen avgränsas av riksdagens något oklara beslut 1950 om ”en på nioårig allmän skolplikt grundad enhetsskola” och Skolöverstyrelsens nedläggande från och med 1 juli 1991. I alla bidragen – inalles 72 stycken – finns dock inte reformerna berörda eller ens nämnda. I andra sker det mera marginellt och i förbigående. I några fall beror detta på att reformbesluten ännu inte fanns till vid den tid som författarna skildrar. Men framför allt är orsaken att det i ”direktiven” till skribenterna inte sades något om att de i sina minnen skulle särskilt uppehålla sig just vid reformerna och skildra sina reflektioner och reaktioner med anledning av dem.

Det nu sagda gör det svårt att leva upp till de förväntningar som rubriken på denna artikel möjligen väcker. Materialet är alltför disparat och ögonblicksbilderna alltför flimrande för att möjliggöra några bärkraftiga slutsatser och sammanfattningar. Jag har därför i stället valt att upprätta ett litet sakregister som i

all sin ofullständighet och subjektivitet vad urval av ord och sidhänvisningar beträffar förhoppningsvis ändå kan vara till någon glädje för den som – ändamålet må vara forskning eller nöje – vill ta del av bidragen på ett annat sätt än genom sträckläsning.

Ett par allmänna reflektioner vill jag dock redovisa efter den förnyade och sammanhängande läsningen av bidragen.

En sådan gäller den lojalitet mot överhetens fattade beslut som präglade de gångna decenniernas aktörer inom skolområdet på olika nivåer och som kommer till tydligt uttryck i de här skrifterna. Bidragen röjer föga av ifrågasättande. Däremot en hel del av glädje och lust att få medverka i förändringsarbetet. Det är ett omdöme avsett att hedra! Att det för den enskilde inte gavs tid och möjlighet – och heller inte varit tillbörligt – till så mycket kritik och protest mot fattade beslut är naturligt. Fackligt och kollektivt restes ju däremot en hel del invändningar under åren.

Men visst hade det varit intressant att så här i efterhand få litet mer av bedömningar, kritiska eller uppskattande, vad gäller alla de nyheter och förändringar pedagogiskt och administrativt som genomfördes. Ett undantag och en sak för sig vad gäller kritik – och även bitterhet – är naturligtvis nedläggandet av länskolnämnderna. Där var troligen överrasknings- och överrumplingstaktiken alltför raffinerad för att i det samtida skeendet möjliggöra en ingående och kritisk debatt. Detsamma gäller i viss mån gymnasieinspektionen. Ingen av frågorna var för övrigt av så allmänt intresse att de – exempelvis till skillnad från reduceringar av timtalet i religionskunskap – hade kunnat väcka något som liknade en folkstorm. Även om några av de närmast berörda kanske ansåg att så borde varit fallet!

En annan sak är att skolledare och lärare någon gång kunde distansera sig från centrala beslut, när dessa tedde sig alltför verklighetsfrämmande med hänsyn till de lokala förhållanden som rådde, och i stället fann på sina egna lösningar. På denna typ av mer harmlös ”ohörsamhet” finns några exempel i minnena.

En annan närliggande reflektion är hur mycket skoladministratören och läraren, som står ”mitt i smeten”, överhuvudtaget

hinner och orkar att genom läsning och debattinlägg göra sin stämma hörd och påverka opinioner och beslut. De dagliga uppgifterna måste klaras, mängden av ärenden tränger sig på och gör det svårt för den enskilde att artikulera sina tankar och redovisa sin uppfattning. Frågan är väl om i det avseendet dagens pedagogiska fältarbetare, som ju även de befinner sig mitt i ett reformskede, har det lättare än gårdagens. Rimligtvis borde den ökade skolautonomin ha en gynnsam effekt på kreativiteten och den fria tanken. Om nu inte konkurrensen mellan skolorna och det ökade ekonomiska ansvaret verkar i motsatt riktning. Jämfört med efterkrigstidens reformarbete tycks dagens också vara präglad av mer pressade tidsramar.

Den reflektionshämmande arbetssituationen gällde nog i första hand skolledarna. Bästa förutsättningen för bedömning och överblick och för att sätta in skolan i samtidens idémässiga och kulturella sammanhang – varav den är en så viktig del – hade sannolikt gymnasieinspektörerna. Men de fick ju inte vara kvar.

Sakregister

- Aktiv tillsyn **174**: 102, 120ff.
Betyg **164**: 29f, 54f, 163f. **177**: 35, 41f, 59f, 74f, 118, 124f, 159f. **179**: 157f.
Bild/teckning **177**: 130ff.
Biologi **177**: 78ff.
Byggskap, lokaler, utrustning **164**: 19, 95ff, 119f, 170, 202.
174: 76f, 89, 136.
Centrala prov **177**: 75, 107f, 115, 118, 148ff.
Demokrati, se: Skoldemokrati
Du-reformen **164**: 65, 161, 198, 221, 238. **177**: 41. **179**: 132f.
Elever, elevvård **164**: 66. **174**: 57, 116, 196. **179**: 124f.
Elever med svårigheter, specialundervisning: **174**: 160. **177**: 110. **179**: 133, 186.
Engelska **177**: 68ff.
Femdagarsveckan **164**: 50.
Filosofi **177**: 38ff, 45f.

Flickskolan **164**: 152ff, 219ff. **179**: 21, 28f.
Folkskoleinspektionen **164**: 115, 241. **174**: 9-32, 33-55, 72, 81, 132ff, 155ff. **179**: 120ff, 155f.
Fortbildning, information **164**: 38, 50ff, 247f. **174**: 77, 89, 112f. **177**: 76.
Fysik **177**: 26ff.
”Fostran eller undervisning” **164**: 213ff.
Folkhögskola **179**: 188ff.
Fredsundervisning **179**: 28f, 30ff.
Försöksverksamhet **164**: 36f, 92ff. **174**: 74. **179**: 77ff, 210f.
Föräldrar, föräldrakontakt **164**: 25, 51, 91, 99, 148. **174**: 57f, 117. **179**: 132.
Glesbygdens skolfrågor **164**: 115, 126ff, 204f. **174**: 162f, 167.
Gymnasieinspektionen **164**: 57, 176-195. **177**: 6f, 9-24.
Gymnastik/idrott **179**: 120, 169.
Högskolan **164**: 30ff, 125.
Handikappfrågor **174**: 106ff, 166.
Individualisering **164**: 38f, 137f.
Information, se: Fortbildning.
Integrerat gymnasium **164**: 48ff, 61, 138.
Kemi **177**: 127.
Klassiska språk **179**: 153f.
Komvux **164**: 49f.
Konst- och musikhistoria, (sång) **177**: 134. **179**: 166f.
Kontorstekniska ämnen **177**: 163ff.
Kristendomskunskap/religionskunskap **177**: 38ff. **179**: 96f, 108.
Länsskolnämnder **174**: 9-32 och 33-55.
Lärarbristen **164**: 236, 203f, 47, 96f, 138. **174**: 137.
Lärarhögskola **179**: 62f.
Läromedel **164**: 23, 164. **174**: 73. **179**: 117.
Läroplaner
Up 1919 **179**: 8, 74, 118.
U 55 **174**: 72.
Lgr 62 **174**: 59.
Lgy 65 **177**: 68f, 73f, 100f, 104f, 106f.
Lgr 69 **174**: 61, 112. **177**: 109.

Lgy 70 **177**: 71f.
Lgr 80 **177**: 109.
Läroverk **179**: 15ff, 57ff, 85f, 137ff, 157f, 199ff, 207ff.
Matematik **177**: 93ff.
Morgonbön, morgonsamling, se: Religionsfrihet.
MUT-projektet (=mål och utvärdering) **177**: 75f, 109, 126.
Naturkunskap **177**: 26ff, 81ff.
Nivågruppering **177**: 110
Närvarofrågan **164**: 63.
”Ohörsamhet” **164**: 104, 117. **174**: 110.
Pedagogiska utvecklingsblock **164**: 42ff, 229ff.
Praktik, inbyggd utbildning **164**: 22f. **177**: 60, 107f.
Provår **179**: 9f, 17f, 55f, 149f, 160ff, 213f.
Psykologi **177**: 176ff.
Radio- och korrespondensundervisning **164**: 80f, 173.
Religionsfrihet, morgonbön, morgonsamling **164**: 63, 220.
174: 57f, 111. **179**: 10, 25, 96f, 105f, 108f, 111ff, 120.
Samhällskunskap **177**: 136ff.
Samordnad länsförvaltning **174**: 161f.
Samverkan **164**: 38f, 137f. **174**: 56ff, 61. **177**: 171.
Seminarium/seminarieutbildning **179**: 94ff, 118, 127ff, 133, 175f.
Sexual- och samlevnadsundervisning **174**: 115f.
SIA **164**: 139. **174**: 115f, 117. **179**: 133.
Skoldemokrati **164**: 41f, 198. **174**: 56 ff, 116. **179**: 131f.
Skolreformerna (allmänt)
Attityder till **174**: 75, **177**: 28f.
Ekonomi **174**: 75.
Planering **164**: 168. **174**: 85 ff. **179**: 118
Arbetsätt/metodik **179**: 67f, 117,123.
Skolstyrelsereformen 1958 **164**: 82. **174**: 26
Skolor – nedläggning, rationalisering etc **164**: 135f, 248f.
174: 47f, 73, 87, 163.
Skolskjutsar **164**: 139f.
Språkdebatten **177**: 70f, 103f, 103f, 119f.
Statistik **164**: 166. **174**: 81f.
Statsbidrag **164**: 103, 113f. **174**: 81ff.

Studentexamen **164**: 49, 67, 199ff. **179**: 94.
Svenska **177**: 62ff, 148ff.
SÖ – samarbete med, uppfattning om **164**. 19, 57, 158. **174**: 76,
89, 105, 112, 117f, 153. **177**: 100, 123, 156.
Teknologi, maskintekniska ämnen **164**: 158. **177**: 154ff,
Ttf (Timmer till förfogande) **164**: 48, 69.
Tyska **177**: 103ff.
Ungdomsrevolten 1968 m.m. **164**: 61. 174: 56f. **177**: 40f, 71,
103, 121, 123.
Universitet **179**: 11ff, 52ff, 89ff, 204f.
Utvecklingsarbete **164**: 141ff. **174**: 112f.
Vårdkunskap **177**: 54.
Vårdutbildning **164**: 16ff. **177**: 52ff.
Övergripande mål **177**: 89, 112.
Övningsskola/övningsundervisning **179**: 9, 101, 118, 128f, 167,
176f.

183 volymer utgivna i årsbokserien

Årgång

1921:

- 1 *B. Rud. Hall*, Om Sveriges första läroverksstadga.
- 2 Fryksände, Lena, Skultuna, Snavlunda, Vålinge skolhistoria.
- 3 Självbiografier av folkskollärare I–IV.
- 4 1561, 1611 och 1649 års läroverksstadgar (även övers.).

1922:

- 5 Johannes Rudbeckii akademiska högtidstal översatta.
- 6 Lancasterskolor i Vingåker, Dala-Husby, Huskvarna, Valleberga, Göteborg, Hamrånge, Åsheda, Wallby.
- 7 1693, 1724, 1807 års läroverksstadgar.

1923:

- 8 Folkundervisning i Garpenberg, Levede, Strömsholm, Tådene, V. Vingåker, Västerhaninge, Västerljung.
- 9 1820 års allmänna läroverksstadgar.
- 10 Till Rudbeckii karakteristik. Urkunder; kommentar.

1924:

- 11 1856 och 1859 års läroverksstadgar.
- 12 Ur Husby-Rekarne, Kroppa, N. Björke, Älvdalens, Silleruds, Odensjö, Tådene och Garpenbergs skolhistoria.
- 13 Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842–1921.

1925:

- 14 Ur Växjö stifts folkundervisningshistoria 1795–1865.
- 15 *K.F. Karlsson, K. Thunander*, Minnen från Örebro, Nyköpings och Jönköpings läroverk samt Uppsala universitet
- 16 Ur Malmöhus läns folkundervisningshistoria. Acta och skildringar. *Sew. Schlüter, Ernst Andersson m fl.*

- 1926:
- 17 Erasmi Gyldene Bok, Matthiæs adelsskoleböcker.
 - 18 *Agardh, Broocman, Fryxell m. fl.*, Enhetsskoletankar.
 - 19 *B. Rud. Hall*, Acta till folkdisciplineringens historia I.
- 1927:
- 20 *Oscar I, Geijer, Wallin m.fl.*, Enhetsskoletankar.
 - 21 *B. Rud. Hall*, Acta till folkdisciplineringens historia II.
 - 22 1878 års läroverksstadgar. 1820 års Anvisningar.
- 1928:
- 23 *B. Rud. Hall*, Rudbeckii kyrkodisciplin med förebilder I.
 - 24 Askersunds goss- och flickläroverk. Acta 1812–1816.
 - 25 Eneroths pedagogik. Valda uttalanden. Med biografi.
- 1929:
- 26 Askersunds goss- och flickläroverk. Acta 1817–1859.
 - 27 Folkpedagogiska stiftsstatuter. I: Tyskland, Baltikum, Finland.
 - 28 Om Lunds och Visby folkskoleseminarier.
- 1930:
- 29 Skånska folkskolor. Minnesteckningar m.m.
 - 30 *B. Rud. Hall*, Rudbeckii kyrkodisciplin med förebilder II.
 - 31 1905 års läroverksstadgar. Recensioner.
- 1931:
- 32 *Almquist, Cramér, Kryger, Siljeström*, Enhetsskoletankar.
 - 33 *Gustav II Adolf, Skytte, Ratich, Comenius*, Reformpedagogik.
 - 34 Penalism vid läroverken. Källskrifter, skildringar.
- 1932:
- 35 Folkpedagogiska stiftsstatuter. II: Rikssvenska stift.
 - 36 Hågkomster från folkskola och folkundervisning.
 - 37 Läroverksminnen.
- 1933:
- 38 Hågkomster från folkskola och folkundervisning. Ny följd.
 - 39 Källförteckning till svenska pedagogikens historia.
 - 40 Läroverksminnen. Ny följd.
- 1934:
- 41 Seminarierna (Pedagogiska källskrifter XII).

- 42–43 Eneroths pedagogiska tankemiljö.
- 1935:
- 44 Manliga privatläroverk (Pedagogiska källskrifter VI).
- 45–46 Folkpedagogiska utlåtanden (Pedagogiska källskrifter X).
- 1936:
- 47–48 Seminarieminnen. Bilaga: Eneroths skolsystem.
- 49 Adelssöners fostran (Pedagogiska källskrifter II).
- 1937:
- 50 Acta till Hudiksvalls läroverks historia (Pedagogiska källskrifter V A 4).
- 51 Hågkomster från folkskola och folkundervisning. III Ruskeby.
- 52 Läroverk och livsverk personliga minnen.
- 1938:
- 53 Minnen från privatläroverk och om lärd undervisning i hemmen m m.
- 54–55 Hågkomster från folkskola och folkundervisning IV. Bilaga: P.A. Borg, Landgren m.fl.
- 1939:
- 56–57 *A. Wiberg*, Skolslöjdens förhistoria t.o.m. 1860.
- 58 Acta till Sthlms större latinläroverks historia 1419–1840 (Pedagogiska källskrifter VA 3).
- 1940:
- 59 Läroverksminnen III: Stockholm, Strängnäs, Örebro, Karlskrona etc.
- 60 Acta t. Sthlms folkundervisningshistoria. (Pedagogiska källskrifter XI).
- 61 *Blenda Andersson, J.O. Hedberg, K.O. Knutzen och A.G. Thedéen*, Uppteckningar om folkupplysning på 1800-talet.
- 1941:
- 62 *B. Rud. Hall*, Finlandssvenska och baltiska läroverk.
- 63 *B. Rud. Hall*, Goda lärare. Minnesbilder av f.d. lärjungar och andra.
- 1942:
- 64 *Nils Nilsson – Albert Wiberg*, Reformpedagoger I–II: A. Modéer och C.J. Höjer.

- 65 *B. Rud. Hall*, Hågkomster från folkskola och läroverk.
Bilaga: *P.A. Rosenius*, Minnen från Uppsala folkskoleseminarium.
- 1943:
- 66 *Alb. Wiberg*, Reformpedagoger III–VI. Ruder, Hammar, Browallius.
- 67 Läroverksminnen IV av *A. Nordfelt* och *N. Lundqvist*.
- 1944:
- 68–69 *B. Rud. Hall*, Till Gefle läroverks historia 1557–1850.
- 70 Hågkomster från folkskola och folkundervisning VI.
Levi Johansson, Bl. Andersson, L. Malmberg m.fl.
- 1945:
- 71 Hågkomster från folkskola och folkundervisning VII.
K.O. Broström, S. Nylund, G. Karlsson och Joel Söderberg.
- 72 Hågkomster från folkskola och folkundervisning VIII.
Anna Ifrén, C.G. Lundgren, Signe Ehrling, E. Mäkitalo, C. Nyberg, K.E. Renqvist m.fl.
- 1946:
- 73 Hågkomster från folkskola och folkundervisning IX.
C.O. Arcadius, J.R. Linder, O. Selinus, uppsalaseminarister, examinerade 1905.
- 74 *B. Rud. Hall*, Undervisningshistoriska önskemål.
Interiörer.
- 1947:
- 75 Undervisningshistoriska önskemål. Räddnings-, upptecknings-, forsknings- och undervisningsuppgifter skisserade av *B Rud. Hall*.
- 76 Orationer och kyrkostadgar. *N. Lundqvist, P. Norberg, S. Rosengren.*
- 1948:
- 77–78 Carl Ulric Broocman Bidrag till en biografi av *Albert Wiberg*.
- 1949:
- 79 *Sven Hofs* självbiografi och Testamente till biskopen och domkapitlet i Skara.
- 80 *Einar Ekman*, Diakonien och folkskolan. En minnesvärd insats i svenskt folkbildningsarbete under förra seklet.

1950:

- 81 *Albert Wiberg*, Från upplysningstiden. Spridda undervisningshistoriska studier.
- 82 *Lars Freeman – Ingeborg Kumlander*, Seminarieminnen. Anteckningar.

1951:

- 83–84 *Stockholms storskolas journal*, utgiven av *Severin Solders* och *Albert Wiberg*.

1952:

- 85 *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län I: Åren 1861–1876. Ett bidrag till folkundervisningens historia.
- 86 *Asta Nordgren* och *Ester Zetterlund*, Hågkomster från folkskola och undervisning X.

1953:

- 87 *Severin Solders – J. Romson*, Folkundervisning i Älvdalen och Mora.
- 88 *Albert Wiberg – Gustaf Kaleen*, Allmän bildning och yrkesskolning. Två reformförslag.

1954:

- 89–90 *Erik Nordberg*, Arjeplogs lappskola. Anteckningar.

1955:

- 91 *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län II: Åren 1877–1914. Ett bidrag till folkundervisningens historia.
- 92 *Isidor Johansson*, Själevads skolväsen. Från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare.

1956:

- 93 *Albin Warne*, Agardh och läroverksfrågan.
- 94 *Albert Wiberg*, Akademiska läsesällskapet i Lund 1812–1830 och dess föregångare.

1957:

- 95–96 *Albert Wiberg*, Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingsskede 1797–1824.

1958:

- 97–98 *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861–1914 jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861.

- 1959:
99–100 *Albin Warne*, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet.
- 1960:
101 *Einar Ekman*, Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852–1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området.
102 *Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbjgd från äldsta tid till sekelskiftet 1900.
- 1961:
103 *Albin Warne*, Om tillkomsten av vår första folkskolestadga.
104 *Sven Grauers*, Anna Sandström 1854–1931. En svensk reformpedagog.
105 *S.A. Kinbergs* Dagbok. Anteckningar från seminarie- och lärarår i Göteborg 1864–1868, redigerade och kommenterade av Olof Em. Olsson.
- 1962:
106 *Gösta Cavonius – Wilhelm Sjöstrand – Albert Wiberg*, Esaias Tegnér's och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning.
107 *Hjalmar Torell – Johan Arvid Arnberg*. Hågkomster från skola och undervisning XI.
108 *Eric Jonas Almquist – Carl Gustaf Nordin*. Ur deras pedagogiska tankevärld.
- 1963:
109 *Erik Melander*, Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842.
110 *Axel Bromander*, En skolman berättar.
- 1964:
111 *Ivar Andrén*, Folkundervisning och folkbildning i Västmanlands län med stöd av länets landsting.
112 *Klas Bröms*, Fridtjuvs Bergs pedagogik med tyngdpunkt på tiden före hans första statsrådstitid.
- 1965:
113 *Albin Warne*, Striden om de s.k. småläroverken.
114 *Gustaf Sivgård*, Vandrande Scholares. Den gamla djäknegångsseden.

- 1966:
- 115 *Sam Rönnegård – Uno Lundberg*, Folkundervisningen i Leksand och Forshem i äldre tid.
 - 116 *Gustaf Kaleen*, Sveriges första folkskolläraryörening.
- 1967:
- 117 *Edit Hedin*, Göteborgs flickskolor.
 - 118 *Göte Klingberg*, Kronologisk bibliografi över barn- och ungdomslitteratur utgiven i Sverige 1591–1839.
- 1968:
- 119 *Stig G. Nordström*, Hjälpkolan och särskolan i Sverige t.o.m. 1921. Utvecklingen i relation till differentieringsproblemet
 - 120 *Carl Holm*, Fridtjuv Berg och folkhögskolan.
- 1969:
- 121 *Gustaf Sivgård*, Ur Växjö stifts folkundervisningskrönika.
 - 122 *Lennart Tegborg*, Folkskolans sekularisering 1895–1909.
- 1970:
- 123 *Uno Träff*, Bidrag till Villstads skol- och kulturhistoria.
 - 124 *August Isaacsson*, Ur Vittinge skolkrönika.
- 1971:
- 125 *Lennart Bohman (utg)*, Ett landsortsläroverk. Studier kring Visby Gymnasium 1821–1971.
 - 126 Berättelser om de Allmänna Svenska Läraremötena 1852, 1854 och 1863.
- 1972:
- 127 *Elof Lindälv*, Om fynden på vinden i Majornas växelundervisningsskola.
 - 128 Två studier i den svenska flickskolans historia.
- 1973:
- 129 *W Sjöstrand*, Freedom and Equality as fundamental Educational Principles in Western Democracy.
 - 130 *Thor Nordin*, Växelundervisningens allmänna utveckling och dess utformning i Sverige till omkring 1830.
- 1974:
- 131 Comenius' självbiografi.
 - 132 *Yngve Löwegren*, Naturaliesamlingar och naturhistorisk undervisning vid läroverken.

- 1975:
- 133 *Henrik Elmgren*, Trivialskolan i Jönköping 1649–1820.
 - 134 *Elisabeth Dahr*, Jönköpings flickskolor.
- 1976:
- 135 *Sven Askeberg*, Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810–1825.
 - 136 *Einar Lilja*, Klasslärarutbildningen i Linköping 1843–1968.
 - 137 *Sigurd Åstrand*, Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878.
- 1977:
- 138 Högre allm. läroverket för flickor i Göteborg 1929–1966. Kjellbergiska gymnasiet 1966–1972.
 - 139 *Ingar Bratt*, Engelskundervisningens framväxt i Sverige Tiden före 1850.
 - 140 *Torbjörn Lengborn*, En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från ”Barnets århundrade”.
- 1978:
- 141 *Matti A Sainio*, Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656.
 - 142 *Gustaf Kaleen*, Fackundervisningen vid våra folkskoleseminarier 1865–1914.
- 1979:
- 143 *Arvid G:son Elg*, Härnösands gymnasiebibliotek 1790.
 - 144 *Felix Innergård*, En skolkavalkad.
- 1980:
- 145 *Karl Larsson*, Från C-skolan till Prästgymnasiet.
 - 146 *Elisabeth Dahr*, Sveriges högre flickskolors lärarförbund och dess föregångare.
 - 147 *Johan Jacob Holmbergs* Anteckningar af Händelser.
- 1981:
- 148 *Elisabet Hammar*, Franskundervisningen i Sverige fram till 1807.
 - 149 *Ellen Key*, Missbrukad Kvinnokraft Kvinnopsykologi. Med förord, kronologisk översikt och inledning om Ellen Key i kulturrevolutionen.
 - 150 *Gunnar Wikmark*, Carl Johan Blomberg. En språkforskarens studieår och livsgärning.

- 1982:
- 151 *Henrik Elmgren–Göran Åberg*, Elementarläroverket i Jönköping 1821–1878.
 - 152–153 *Kurt Törnvall*, Folkskolans utveckling i Marks och Bollebygds kontrakt 1842–1862 och *Göran Strömqvist–Britta Strömqvist*, Helena Larsdotter Westerlund, den första kvinnan som examinerades vid Folkskoleseminariet i Göteborg.
- 1983:
- 154 *Henry Pederby*, Då skolradion kom. Personliga minnen och anteckningar från 1929–1950.
 - 155 *Gustaf Holmstedt*, Lekt och lärt i Skara. Vad diarium, dagspress och dagböcker berättar om livet i Skara skola, stad och bygd åren 1821–1850.
- 1984:
- 156 *Ingar Bratt*, Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850–1905.
- 1985:
- 157 *Sigurd Åstrand–Alice Kollén*, Två studier av pedagogiska pionjärinsatser.
- 1986:
- 158 *Sven-Åke Selander*, Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen Fleninge 1820–1890.
 - 159 *Sven J Enlund*, Svenska Folkskolans Vänner, SFV. Riksförbundet Kristen Fostran, RKF.
- 1987:
- 160 *Gunnar Richardson*, Tekniken, människan och samhället. Humanistiska inslag i 1940- och 1950-talens tekniska utbildning.
 - 161 *Sven Ekwall*, Tidig småskolläroverutbildning. En studie med särskilt avseende på Malmölandet 1865–1884.
- 1988:
- 162 Utbildningshistoria 1988.
- 1989:
- 163 Utbildningshistoria 1989.
- 1990:
- 164 Minnen och dokument I: Skolledare minns.
 - 165 Utbildningshistoria 1990.

- 1991:
- 166 Minnen och dokument II: Gamla småskolor och deras lärare. Lärarminnen samlade av *Sven Ekwall*.
 - 167 *Harry Lindholm*, Föreningarna för matematisk-naturvetenskaplig undervisning.
 - 168 *Göran Åberg*, Högre allmänna läroverket i Jönköping 1878–1968.
- 1992:
- Särskild medlemsvolym: *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år. 1842–1992*. Red: Gunnar Richardson.
 - 169 *Gudrun Spetze*, Stockholms folkskolor 1842–1882.
 - 170 Utbildningshistoria 1992. (1842 års folkskolestadga. Bakgrund och tillkomst. Innebörd och betydelse.)
- 1993:
- 171 *Stig G Nordström – Bengt Thelin, red.* Svenska skolmuseer
 - 172 *Ingrid Lindell*, Disciplinering och yrkesutbildning. Reformarbetet bakom 1918 års praktiska ungdomsskolereform.
 - 173 *Sven J Enlund*, Svenska kyrkan och folkskoleseminarierna 1842–1968 med särskild hänsyn till seminarierna i Uppsala, Härnösand och Göteborg.
- 1994:
- 174 Minnen och dokument III: Skolinspektörer minns.
 - 175 *Bengt Jacobson*, Kommunal vuxenutbildning 1965–1984.
 - 176 Utbildningshistoria 1994. (Privatskolor, enskilda skolor och friskolor.)
 - 177 Minnen och dokument IV: Gymnasieinspektörer minns.
- 1995:
- 178 Minnen och dokument V: Aurelius' räknelära från 1614.
 - 179 Minnen och dokument VI: Lärare minns sina första år.
 - 180 Comenius: Pampædia.
- 1996:
- 181 Minnen och dokument VII: Skolmästarkonst av O.E.L. Dahm.
 - 182 Utbildningshistoria 1996. (Kön och könsroller i svensk skola – ett historiskt perspektiv.)
 - 183 Årsböcker i svensk undervisningshistoria under 75 år.

184 *Alf Uddholm*, Gävles Vasaskola och dess elever under fem sekler (1557–1990).

Supplement: Efter 1996 utgivna volymer:

1997:

- 185 Minnen och dokument IX: Spjutspets mot framtiden? Skolministrar, riksdagsmän och SÖ-chefer om skola och skolpolitik. Red: *Gunnar Richardson*.
- 186 *Sven Ekwall*, ABC-bok, katekes och kulram – kamin och kvast. Skolans lokalvård och småskollärarkets feminisering i ett historiskt perspektiv.

1998:

- 187 *Sixten Marklund*, Det svenska skolväsendets centrala ledning.
- 188 Utbildningshistoria 1998 (Statlig styrning och lokalt självbestämmande på skolans område.)

1999:

- 189 *Gunnar Richardson*, *Torsten Rudenschöld*. Samhällskritiker och skolreformator.
- 190 *Karin Wilmenius*, Folkskollärarinnor i Stockholm.

2000:

- 191 Utbildningshistoria 2000 (Skolbyggnadernas utformning, finansiering och hyressättning under 1800- och 1900-talen.)
- 192 *Nils Slunga*, Arbetsstugorna i norra Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst.
- 193 *Torsten Husén–Kjell Härnqvist*, Begåvningsreserven. En återblick på ett halvsekels forskning och debatt.

2001:

- 194 *Lars Larsson*, Industri- och hantverksutbildning under två sekler.
- 195 *Jan Stigare*, Skolan och ungdomspucklarna.

2002:

- 196 Minnen och dokument X: *J.P. Martinelle*, En utnött folkskollärares anteckningar och minnen.
- 197 Utbildningshistoria 2002 (Skolresornas historia.)
- 198 *Karin Wilmenius*, ABC-boken berättar. En didaktisk studie från Stockholm åren 1770–1900.

2003:

- 199 Om nedläggningen av Skolöverstyrelsen. (*Försenad volym som planeras utkomma i slutet av 2005*)
- 200 *Gunnar Richardson*: Hitler-Jugend i svensk skol- och ungdomspolitik. Beredskapspedagogik och demokrati-fostran under andra världskriget.

2004:

- 201 *Sven-Åke Johansson*: Den ryska revolutionen och det sovjetiska samhället i debatten och skolans läroböcker.

© Föreningen för svensk undervisningshistoria

ISBN 91-85130-56-7

ISSN 0347-8461

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOX 2056, 750 02 UPPSALA